

SZEMLE

Történetmondási antropológiák felé

Peremlét-mindennapok és téridő-formációk

A soron következő feladatként, ha itt nem pusztá könyvcímeket szednénk csokorba – követve az internetes könyvpiac egy-egy nagymonográfiát is öt mondatban „elintéző” közlésmódját –, szinte kézre állna, hogy oly széles ölelésű cím alá sorolható művekre is kitérjek, melyek révén mind a műegész, mind a róla felkinálkozó elbeszélés méltó felülete lehet az alkotó és olvasó közötti lehetséges találkozásnak, avagy művek és olvasóik érintkezési hatáslehetőségének. Az alábbi könyvmustra elemei ezért elszántan „elbeszélőkre” formálódnak – előzetes megbocsátást remélve az Olvasótól. Vagy ha mást nem, legalább azt az időt, melynek teresedésében, létformáiban az alkotói közlés szándéka valamely szűkös interpretációs „átérészen” keresztül juthat a befogadóhoz – belátva mindennek korlátait, stíláriis ésszerűségeit is. Ha lehet a tűznek, a nemiségnek, a politikának vagy a pedagógiának antropológiája, miért is ne lehetne magának a forrásokhoz eljutásnak, a textuális gyűjtésnek, a képszerű feldolgozásnak éppoly jogos feltárásmódja a narratívák antropológiája?! Hát még, ha kultúrtájak, kollektív emlékezet, marginális életvilágok belső tereumaiba vezet mindez...

Interetnikus mezsgyék és érintkező kultúrtájak

A kisebbségkutatók közös meglepetéseként a közelmúltban elhunyt, földrajzos alapozottságú

Ilyés Zoltán fektette le a kultúrtájak közötti kortárs gondolkodás új aspektusait *A kulturális kontaktzóna történeti változásai a Székelyföld keleti peremvidékén* című munkájában.¹ Mint más műveiben is,² Ilyés Zoltán a kulturális antropológia komplex kutatási és szimbolizációs szféráiban *a táji adottságok közötti etnikai és nemzeti identitást* leli meg a Kárpát-medence multietnikus térségeiben. Megannyi helyen megfogalmazza a turizmus és az örökségesítés kapcsolatrendjét és kutatási példáit, a történeti földrajz keretei között tárja föl a kultúrtáj, a tájhasználat jelentőségét a Kárpátokban és Gyimesben, eközben az antropogén geomorfológia és etnikai földrajz, vallásföldrajz és lokális kapcsolatrendek számos szférája foglalja le a figyelmét. Sőt: a földrajzi körvonalak, tájak és terek, határok és történetiség változáshagyományai kerítik körbe eszmehorizontját: *A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18–20. századi fejlődése Gyimesben* című doktori disszertációja³ a magyar nyelvterület perifériáján elterülő, izolált és polgárosodásban igen megkésett mikroregionális egységet

¹ Elérhető itt: <http://www.antropport.hu/ilyes-zoltan-a-kulturalis-kontaktzona-torteneti-valtozasai-a-szekelyfold-keleti-peremvidéken-az-egykor-csik-megyében/>

² Szimbolikus határok és határjelek. A turisták és a helyiek határtermelő és -olvasó aktivitása Gyimesben /2003/ <http://www.uni-miskolc.hu/~btkvat/doc/pub/konyvek/vagabundus.pdf>; A gyimesi „ezeréves” határ olvasatai /2005/; Etnicitás és szimbolikus geográfia: A táj kisajátítása, különösen határvidékek, kontaktzónák esetén /2010/; A nemzetiesítés néprajza/antropológiája. Kutatástörténeti vázlat /2014/ stb.

³ Disszertációk az Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszékéről, 1. Eger, 2007. 191 oldal.

A. Gergely András (1952) – az MTA Társadalomkutató Központjának tudományos főmunkatársa, a politikatudomány kandidátusa (PHD), az ELTE Társadalomtudományi Kar kulturális antropológiai tanszékének oktatója, a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának tanára, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság elnöke, andrasgergelya@gmail.com

veszi antropológus-földrajzos-társadalomtörténész nagyítója alá. A „nagyító” itt némi eufémiával formált kifejezés, hisz a Keleti-Kárpátok földrajzilag izolált, önfenntartó (autark) termelésre berendezkedett, hagyományos paraszti üzemszervezeti módokat még látszólag változatlanul fenntartó közösségi mintázata épp az „egykor és most” dimenziói között mutat tájhasználati módokat és tájformáló hatásokat. Teszi mindezt Ilyés olyan történeti ökológiai, kultúrakutatási és ökológiai antropológiai késztetettséggel, amellyel a Tatros felső vízterületét mintegy „leltárba” véve a természeti keretek, a tájformáló kolonizáció, a román és magyar megtelepedőket jellemző tájbeélés alapján például birtokjogi, területhasznosítási, szociokulturális és antropogén morfológiai jegyek alapján írja körül, magát a térbeliséget a régi birtokegységek, az erdőpusztítás, a földművelési módok és teraszformáló stratégiák, ökológiai folyosók és sáncok, közös legelők és privát adóviszonyok, pásztorkodás és népességnövekedés dimenziói között felmutatva. A mű egésze éppen a szociodemográfiai és antropogén morfológiai sajátosságok miatt bekövetkező kultúrtájveszélyeztetettséget hangsítja föl a záró fejezetben, melyben a folklórturizmus, a tájesztétikai képre sokszor negatívan ható magánosítási cselelések, a gazdálkodást veszélyeztető tájlerablás és erózió, az életformaváltást követő új értékszemlélet eluralkodását és károsító hatásait mutatja ki imponáló aprólékosággal. Ha a hagyományos gazdálkodás elemei (állattartás, erdőhasználat, tejfeldolgozás, szántóművelés stb.) és a tájszerkezetben elemi egységekként megvolt, de ritkuló lakófunkciók (belsőségek, esztenák, szakrális emlékek, kerítések, nyári szállások, közösségi terek) átadják helyüket a traktoros művelés biodiverzitást csökkentő hatásának, továbbá ha a nyugati stílusú fogyasztóiség és turizmusérzékeny szolgáltatások pusztíthatatlan hulladékhegyeket termelnek ki, s ha a tájvédelem nem képes tudatos, közösségi értékrenden alapuló kollektív cselekvésre építve a kultikus szokásokra és belső kapcsolatrendre érzékeny beavatkozásra – akkor a kultúrtáj univervum egykönnyen „szociális ugarrá” változhat át. A kötet egésze izgalmasan képviseli az ökomuzeális szemléletet, és a

tradíciók változásával együtt járó kényszermodernizációs folyamatokat átlátni, értékelni, kezelni még lehetséges racionalitást, beleértve a tájváltozások gazdasági, esztétikai, funkcionális, közlekedési, turisztikai, talajtani, növényzetkutatási, állattenyésztési és birtokviszonyokban kifejeződő életmód-változatokat is, de szinte „mellesleg” a helynevek, tájszerkezeti változások, kulturális-politikai-szimbolikus határok és határhasználatok szinte teljes környezetrajzát is adja. A kulturális antropológia, melynek csupán igen megritkult érdeklődési terébe (és szinte csak véletlenül) kerül be mostanság a paraszti táj vagy a kultúrtáj, ekkénti ráközelítéssel Ilyés azt a kivételes szemléletmódot mutathatja fel, melyet jószerevel egyedül képvisel ezzel a komplexitáskövetéssel.

A földrajzi, etnopolitikai és kulturális rétegek torlódására, mentális régészeti feltárásának, izgalmas kalandjának alapos vázlatára vállalkozik Ilyés Zoltán egy további munkájában is: a *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében* című kötetével⁴ az utóbbi idők monografikus feldolgozásai között is kiemelkedő súlyú elméleti közelítésben tárgyalja a Kárpát-medencei kutatások egy sajátlagosan „kultúrföldrajzos” aspektusát. Ilyés munkásságára régóta a kulturális antropológia, az etnikai kutatások és a földrajzi-gazdasági-megélhetési szemléletű kölcsönhatás-elemzések voltak jellemzőek, e kötetében pedig kifejezetten körüljárja és a történeti Magyarország mentálisan konstansnak tekintett világában is térképészi pontossággal regisztrálja mindazon eltéréseket, melyek a köztes szférákat, áthatásokat, etnikus interferenciákat kínálják az empirikus megismerés számára. A Szerző kartografikus precizitása a teorikus térből indulva, de azt minduntalan az empirikus lokalitáskutatásokban tesztelve építi ki a maga mintázatait, melyek (erőteljesen hangsúlyozva itt a minősítő jelzőt) *korszakos* alapjaiként szolgálnak mindazon

⁴ Ilyés Zoltán: *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében*. Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás könyvek, Bp. 2008. 200 oldal

felfogások mai állásának és jövőendő esélyeinek, melyek a régió mikroközösségi terében a lehetséges rajzolatokat körvonalazzák. Műve fontos szemléleti irányok foglalata, egyúttal disputáló olvasata és empirikus tesztje is, melyre nemcsak a kutatóknak-kutatásoknak, hanem a tárgyalt mezsgyék lakosainak, életteli életvilágaiknak is komoly szüksége van.

A könyv címének varázslatos túltengése szakki-fejlesztésekben és a legkülönbözőbb tudásterületeken is sokszor vitatott-átértelmezett tartalmakban látatja, egészének sugallata pedig mégannyira igazolja, hogy sokterű, sokágú, szétágazó tartalmú gondolatívekkel él a Szerző. A három nagyobb fejezet földrajzi teremben is strukturálisan tagolt vidékek, eltérő subkultúrák és etnikai csoportkultúrák együttélését tükrözi: *román–magyar interferenciák* Csikban, görög katolikus papság helyzete a milleniumi hazaformálás idején, székelyek a csángókról és magyarországi sztereotípiáink, gyimesi „ezeréves határ” szimbolikus rekonstrukciója és nemzeti turizmus, *Kárpát-medencei német identitások* szepességi, szlovák, nemzeti és etnikai keretek, autonómiaökrévések és lojalitáskényszerek helyzetképei, s elméleti keretként a kötet kezdő blokkja *régi fogalmak és változó kontextusok* terében. A határ, a kontaktzóna, a szórvány, a peremvidék, a nyelvsziget-néprajz és a honvagyuturizmus székelyföldi, körmöcbányai, bánáti, cseh-erdei terpeken... – olyan fogalmi univerzumok mindezek, melyek szűkös szótára is monografikus alapmű lehetne már. Ugyanakkor reménytelenül komplex tudások s még reménytelenebb feltárási szorgalom, földrajzi és néprajzi tudás, antropológiai érzékenység jellemzi ez előadásokat-tanulmányokat egyenként is, amelyek együttese valaki invenciózus egyetemista számára egy kiadós életút termékének tűnhet, és kortárs kutatótól ugyancsak a legtiszteletreméltóbb respektust követeli meg. Ilyés Zoltán egészen kétségbeejtően egyedi a maga felkészültségével, terepkutatói helyismeretével, érdeklődésének a Kárpát-medencei kisebbségek sorshelyzete iránti maximális nyitottságával, szakmai precizitásával is. Aligha ismerhető olyan szakmai érv, mely ellene szólna, ha vitatkozni kellene Vele – de nem kell, mert lenyűgöző pompájú és részletességű érvelése, retorikai attrakció-számba menő

előadásai azt a tudományos emberfőtől nemcsak elvárható, hanem ritkaságát tekintve roppant sokra becsülendő perfektséget képviselik, melyet nehéz „jogosabb-okosabb” érvekkel elvitatni. Ehelyett tisztelni és szeretni, élvezni és magasztalni annál inkább lehet. Könyvei részletesebb ismertetésére örömmel vállalkoznék, de nem itt s nem mostanság, hisz akkor egy elismerő kritikai értékelésére majdnem annyit illene szánni, mint amennyit ez előadásokból és tanulmányokból összeállított kötetében maga összerendezett. Csupán sajnálni lehet, ha ezek a művek nem igazán juthatnak el szépliteratúrai miliókba, irodalmi folyóiratokba vagy ismeretközlő weboldalakra – ezzel ugyanis főképpen azok veszítenek, akik számára pótolhatatlan forrás és élvezetes tudományos csemege lehetne az etnicitás hazai szakirodalmában és határon túli értelmezései között.⁵

Vannak olykor tehát könyvek, tudások és közlések, amelyek nemcsak nem évülnek el, hanem még akkor is hatnak, ha vannak ugyanakkor beidegződött rossz szokásai a többrétegűvé válni látszó tudáságazatoknak (avagy, kortárs fogalommal és meg-hökkentő sugalmazással: a „kreatív iparágaknak” és „tartalomszolgáltatásoknak”), s mindezzel még a hétköznapi könyvpiacnak, a „tudni-nem-érdemes” szakterületeknek is. Fontos, nem múltó értékek ezek, kedvére és okulására a Kárpát-medencei identitások, térségi kultúrák, etnikai közérzetek és údvtanok kutatói vagy értői számára...

Nemzeti térképészet – ha kartografizált etno-tér-tudományba simul

Ha a fentiek szabhatják meg a diskurzusok rendjét, nem érdektelen a követőkre is elismerő szakmai pillantást szánni! Nemzeti tér, földrajzi és tájfogalmi história lengi be Krasznai Zoltán munkáját is, kinek vállalása azonban a bölcséleti

⁵ Nem mellékes körülmény, hogy 2015. december 8-án veszítettük el Őt örökre... Nagyobb és főbb munkái mindenesetre többségükben elérhetők és le is tölthetők ezen a webhelyen: <http://www.kisebbssegkutato.tk.mta.hu/adatbazis/a-kisebbssegkutato-intezet-kiadvanyai>

bóklásások között általában nem túlságosan preferált térképtudomány, földrajzoktatás és történeti térségsszemlélet keretei, határai között mozog. Mozog pedig több rendben is, elsőként a történeti térképészet dimenziói között, harmadrészen pedig a nemzet- és ország-megjelenítések roppant izgalmas térségi határkonstrukcióinak terében.⁶ Ami a térségiség, területi identitás kérdéseiben az elmúlt két évtized földrajztudományi irodalmából kifejezetten izgalmassá lett (nevezetesen a térfogalmak fejlődésrajza és regionális metszeteik), vagy ami az etnokartográfia és etnikai térképészet néprajzi vagy ideológiai megjelenítés-történetében a leghúzóssabb hatást gyakorolta (ebben is főképp Keményfi Róbert kutatásai, részben Kocsis Károly etnodemográfiai alapművei vagy Borsos Balázs történeti adatbázisa⁷), az mind megjelenik e kötetben, ráadásul a mentalitás- és politikátörténet olyan időszakának komplex rajzolatával, ami kevés kortárs opuszban örvendeztet meg olvasóit. Krasznai a nemzeti terület(ek) reprezentációiból válogat imponáló mennyiséget (térképjegyzéke közel száz tétel, színes mellékletei további közel száz plakát-reklám-képeslap-illusztrációval színesítik az összkepet), melyekben a trianoni veszteség, a marginalizáltságba sodródás, a nemzetlétpusztulás víziói mutatkoznak, s mindezt az első világháború utáni időszak térkép-foltjaiból öltögeti egybe, mégpedig úgy, hogy a könyv egyképpen lehet öröme térképészeknek, történészeknek, szimbólumkutatóknak, politológusoknak, műtörténészeknek vagy földrajztanároknak. Régen láttam ekképpen száraz tematikáról ilyen harsányan izgalmas könyvet (talán Stegena Lajos híres térképtörténete vagy az Európa-ábrázolások gyűjteménye vetekszik ezzel

a képmennyiséggel, viszont alulmarad a történeti és tértudományi kontextusokban), ugyanakkor a „papír-ízű” lapozgatások mögött a térbeli politizálás kivételesen provokatív ideológiatörténete is föltárással érdemesült, s ettől valóban multidiszciplináris teljességű a könyv. Bárha a kartográfia koraókori ábrázolástechnikái éppúgy lehettek akár utazók, uralkodók vagy gazdálkodók megörökítősi metódusai, mint a foltokból összerakható vaktérképek vagy kisiskolák tankönyvi ábrák, maga a karto-gráfia (mint papírra rajzolt tér-vetülete az átélhető térélménynek), szinte sosem lehetett tiszta tudomány, amennyiben mindig is közlekedési, hadászati, hódítási, áruforgalmi-szállítási vagy épp migrációs tematikák melléklete volt, de a trianoni határproblematikák ilyenén „rajzolata” még súlyosan izgalmas kérdéstömeg is lett. Az, hogy térről, térképről, térbeliségről miképp gondolkodnak a francia Annales-iskola hívei és követői, a francia doktori kurzusokon és kutatásokon edződött Krasznai számára olyan bevezető fejezeteket kínált doktori értekezése anyagához, amit azután a két világháború közötti Magyarország nemzetfogalmihoz, nemzeti területvízióhoz és reprezentációs anyagaikhoz vezet tova, illő egyensúlyban tartva nemzeti ideológiák, nemzeti oktatás, vizionált vagy imaginált nemzetegység és manipulatív oktatási felületekre szerkelt vizuális ismeretanyag elemeit. Ez a „foltonfolt” képződmény – nem kis részben a francia tértudomány és társadalomtudomány öröksége révén – példátlan harmóniába rendeződik az értekezés lapjain, kölcsönös meglepetést kínálva uralomtörténet, tértudomány és kultúraelmélet hívei számára, azzal a végső üzenettel, hogy a két háború közötti nemzetkonceptiókban bekövetkezett területi, földrajzi és főleg nemzetideológiai átváltozás jelentőségének és médiumokban föllelhető lenyomatainak hosszú távú hatása van a szimbolikus nyelvezetek, intézményes hatások, politikai célként megfogalmazódó szegregációs vagy bünbakképző ideák kontinuitása révén. „A regnáló elit ideológiai alapjaként mobilizációs, legitimációs célokat szolgáló reprezentációkból... már kontrollálni képtelen tragikus erők váltak” a második

⁶ *Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon.* IDRsearch Kft. / Publikon Kiadó, Pécs, 2012., 262 oldal.

⁷ Utóbbiról lásd bővebben A. Gergely András: *A val-lásnéprajz új teresedései.* Tér és Társadalom, 2013. 27. évf. 3. szám, 150–158.

világháború idejére. S ha csak idejére, az már a történeti képhez tartozik, nem pedig a jelenre is, mely ismét keretet ad a történeti marginalitás biztosításának új útjaira, a visszaforgatható történeti időfolyam manipulálására, imaginált egységesség történeti károságának fölismerésére.

„...amint Európa mappáját vizsgálom, hirtelen ijedtség borzong végig rajtam: hiányzik Magyarország! Csakugyan, hazámat hiába keresem, eltűnt a vonalak zűrzavarában” – idézi Krasznai Babits Mihálytól, s további szövegeket is felhoz az eltűnés historikumához, a kisiskolásoknak tanított földrajzi tájak Trianon előtti és utáni élményanyagához, a határok vizuális (reklám, képeslap, plakátok, filmhíradók) megjelenítésmódjaihoz kapcsolva levezetéseit. A majdnem negyvenoldali színes melléklet a magyar nemzeti szimbolikában létjogot nyert jelképi tartalmak széles körét hozza illusztrációként az oktatás és politikai propaganda, revíziós érzületek és szakralizálódott tárgyegyüttesek révén – jelképtári mutatványként halmozva elő „Száműzött Hungáriát” és a Kárpátok Szent Istvánját, Szentévi nyeresémszelvényét és Krisztus urunk keresztjét cipelő magyart, Jézust magyar koronával, a németek terjeszkedését vasútvonalakkal akadályozó stratégiát vagy épp a békekonferenciát előkészítő francia politikai mentalitást ismertető tényanyagot. Az országhatárok és a földrajzoktatás viszonya, a térképek történeti kutatásba bevont jelentésteré, a tájfogalmak alakulása és kríziskezelési szerepük, diplomácia és revizionizmus Kárpátalja ürügyén vagy épp a limpiasi csodás feszület és a Habsburg-család viszonya egyenként is, de összefüggések rendjében még inkább pontosító összhatással szolgálnak a diskurzusok nemzeti rendjének és revizionista betagozódásának huszadik századi körképébe. Eddig nem vagy nem ekképpen mélységben létezett diszciplínát ölel át Krasznai, s teszi kötetét „a nemzeti terület reprezentációját” a magyar és környező világképek rendszerében érzékenyen elhelyező forrásművé. Ugyan a narratív történetmesélés inkább csak másodelemzési szintű regiszterét futja végig, de pontosan érzékelhető, hogy maga

a történetmondás sem lenne lehetséges a faktumszerű formák, ideologikus közléstartalmak és maga az egész trianoni kollektív emlékezeti képvilág nélkül.

Nemzeti térképfelület – ha társas emlékezetté olvad

A társadalom és a nemzeti vagy kulturális azonosságtudat történeti víziói közé nemcsak a fotók, regények, memoárok, filmkockák és a kommunikatív elbeszélésmódok tartoznak, hanem az emlékfórmán fölidézhető miliók körében fogant konstrukciók is. Ezekről, s a társadalmi emlékezet mint nemzeti térképfelület alapkérdéseiről formált remekbe szabott monográfiát Zombory Máté is, aki a kortárs kultúrakutatás egyik leginspirálóbb körképét nyújtotta ezzel. *Az emlékezés térképei. Magyarország és a nemzeti azonosság 1989 után*⁸ címmel olyasfajta vállalat tesz, melyben a térbeliség, nemzet, lokalizáció és európaiság részint valami képzeleti laboratórium termékeként, „az én múzeumaként”, a nemzeti összetartozást és állam nélküli nacionalizmust a „természetivé tétel” vagy az „otthonhoz visszatérés”, az „ellenmodernizációs stratégiák” perspektívái között szemléli. Zombory narratívája a posztmodern ébredés, komplex kultúratudományi és interaktív megismerésméleti diskurzus impozáns opusza. Nem vélek jogosnak világképi vagy nemzedéki kontrasztba egyszerűsített összehasonlítást, de Zombory egész ráindulása, a kultúrakutatás és diszkurzivitás nyelvének magabiztos használata, a kortárs problematikák tengerében magabiztosan eligazodó értelmezési kísérlet mintapéldánya, az „alternatív nemzeti otthonok” térdinamikai alapvetését kínáló traktátus. A hat nagyobb fejezet (három elméleti és három empirikus tanulmány) körvonalai között megkomponált nemzetemlékezeti térkép ugyan nem vállal direkt kapcsolatot a történeti antropológiai vagy a politológiai-etnológiai nemzet-diskurzussal, de úgy vélem, a nemzetkutatásban az emlékezetpolitikai

⁸ L'Harmattan Kiadó, Bp. 2011. 308 oldal.

fő hangsúlyt kiemelve roppant fontos distinkcióit kezdeményez. Ekként szól erről Ő maga: „...nem a nemzet jelentése miatt, az odatarozás kritériumának monopóliumáért folytatott nemzetállamon belüli küzdelmek foglalkoztatnak, hanem azok a párt- és »oldal«-független kulturális koncepciók, amelyek a magyar nemzetállamot tekintve egységesnek mutatkoznak. Ez az egység persze nem valamiféle belső magyar állandó, hanem a nemzetállami hatalmi-intézményi rendszerből következő, történetileg meghatározott és kormányzatilag kikényszerített működés” (8. oldal). Ehhez figyelembe veszi nemcsak a nacionalizmus globális kontextusát, az időbeliséggel összefüggő szerveződésmódokat, a helyek és terek virtuális hazát és otthonosság-élményt kínáló funkcionalitását, a tér és ember viszonyának lokalitástudatban megjelenített verzióit, no meg az 1989 utáni ünnepek, nemzetépítő elbeszélések, egyéni identitásválasztási stratégiák mögötteseinek, nemzeti térkeresés és határolás identitáskorlátozó vagy építő narratíváit, lekezelő és fölemelő gesztusainak empirikus hatásait is. Letisztult nyelvezete, mégis asszociatív és inspiratív üzenetei (talántán túlegyszerűsített minősítéssel) az utóbbi évek egyik legkreatívabb szakirodalmi forrásanyagává teszik kötetét.

Ha történész, politológus, kisebbségsszociológus, kommunikációkutató, politikai antropológus vagy szociálpszichológus lennék, kötelező irdalomnak tekinteném mindezen pályák felsőfokú szakképzésében Zombory munkáját, itthon legalább annyira, mint a külhoni formálnemzeti és határátlépési miliókben, határokon túli magyar oktatásban, a magyarságtudomány megannyi felsőiskolájában. A kötet teljes és egzakt ismertetése itt most nemcsak az Olvasó tisztos türelmét már réges-rég meghaladó terjedeleme miatt lehetetlen, de problematikusnak tűnik alapos kijegyzetelés nélkül „áttekintő” típusú „olvasatot” gyártani róla. A szinte oldalanként is sokfelé elágazó gondolatgazdagság miatt sem lehetséges ebbe belefogni. Annyi azonban mentségemül szólhat, hogy ha a kötetet a szerző erényeinek jelzésével épp csak hozzájárulhatok a megismerés és befogadás élményéhez,

már többet értem el, mintha dadogva idézgetnék félmondatokat a sűrű olvasatokat és árnyalt deskripciókat oldalanként kínáló könyvből. Van az úgy, hogy az ember belát egy önmaga által talán vágyott, megkezdett, de be nem teljesített gondolat kísérletet, szemléletmódot, s ráébred, hogy épp ez az, amit követni, létrehozni érdemes lett volna, s amit épp másnak sikerült. Sem nemzettudatot, sem önismeretet, sem tudományt művelni és fölfedezni nem érdemes enélkül, és kortárs szaktudományt sem ajánlatos – talán épp azért, mert immár ez is az emlékezés (valamelyik) térképehez tartozik...

Elbeszélések a Szilágyság interetnikus együttélési tereiből

Lehet, a múltátélés és kontinuitásfelfogadás korántsem csak önelhatározás kérdése. Viszont ahol az időnek tere van, s a tér idejébe vetetten a magányosan kollektív énkérés más perspektívák felől is áttekinthető-átélhető, sőt kreálható változatokban is létezik, netán emelkedettebb spiritualitás velejárájaként formálódik, ott tolaakszik elő a kérdés: mitől marad mégis kontinuuus, ami megszakadhat, mitől túlélő, ami pusztulásra-romlásra ítéltetett?! Survival, avagy revival, ahogyan az alábbi könyvben is rendre visszatükröződik, kiérdemlik, sőt provokálják az érintettek kérdéseit és a kutatói válaszokat szintűgy.

Részint ezekről a kérdésekről és kérdésekből is formálódik az egyensúlyi együttéléshelyzet, melynek a miskolci Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet oktatói-hallgatói lettek felmutatói egy tanulmánykötetben, mely a szilágysági Tövisháton készített terepmunka tapasztalatait jeleníti meg interkulturális rejtelmek terén.⁹ Az Antropos sorozat korábbi elméleti etnológiai és vizuális antropológiai forráskiadásai (a debreceni Csokonai kiadó révén) számos társterület (esztétikai tapasztalat,

⁹ Biczó Gábor–Kotics József (szerk.): „*Megvagyunk mi egymás mellett...*” *Román–magyar etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton*. Miskolci Egyetem, KVAI, 2013. 312 oldal, DVD filmmelléklettel.

struktúrák és funkciók, idegenfogalmak, európai etnológia, kortárs és modern antropológiai iskolák, irodalomantropológia, helyek és terek narratíváinak) feltárása után most saját tanszéki terepkutatás tudományágát felmutató elemzői kör térség tanulmányait tartalmazza e kötet – az utóbbi évek kesergő kritikai szemléletmódját is fennen cáfoló tudásként, a „stabil etnikai együttélési helyzet jellemzőinek és sajátosságainak [...] jó példajaként”. Az etnikailag vegyes erdélyi peremvidék hosszú távú partnerségi és konfliktuskezelési modellje akkor is ritkaságként értékelhető, ha a kisebbségkutatások vagy határon túli elemzések javarészt térségtéréről, a korántsem rejtélyes marginalizálódásról és státusbizonytalanságról szólnak legtöbb esetben. A lokalitás problémái, az asszimilációs gyakorlatok, az egymás tükrében együtt élő nemzetek hagyománykötötte világa olyan rehabilitációs folyamatok révén kerül itt előtérbe, melyek Völcsháza, Bősházán, Monón és Szamosardón 2009-ben kezdett és három évig tartó megismerési folyamatban nem az oppozíciók természetrajzára, hanem a *szociokulturális hasonulás mikéntjeire* engedtek rálátást. Mégpedig olyan miliőre, kistérségi kultúrára, melyben az interkulturális rejtelmek oka csupán részint az asszimiláció évszázados folyamatának kivételes be-nem-következése volt/maradt. Továbbá református és ortodox (valamint neoprotesztáns kiségyházi) kölcsönhatások együttéléte, hagyományos gazdálkodási formák harmonikus átalakulása is erősítette ezt, emellett a szokásbeli és etnikai életmód-elemek megléte is kellő alapot adott a kutatásra, s olyan vizuális rögzítésre (fotó, film) is érdemi feldolgozási lehetőséget kínált, mely kellő komplexitással írhatta körül az együttélések konvencionális módjait.

A kötet két-három terjedelmes formai egységből az első az oktatóké, a második a diákoké, a harmadik pedig mintegy „függelékként” csatolt dokumentumfilm DVD-anyaga és leírt szövegkönyve, amelyben ez az „elkacagott világ”, a „megvagyunk mi egymás mellett...” hangulata rögzül s nyer élményközelí teljességet, intim igazolást. A három formális dimenziót indításként

Bán András vizuális antropológiai megközelítése, valamint Dallos Csaba szilágysági terepmunkapéldáiból felmutatott, elbeszélés-reprezentációkat felvonultató filmes kutatói írása köti át az oktatói tudományos szint felől a szövegkönyvi zárófejezethez, részint pedig az előtte közölt, diákok formálta esettanulmányokhoz. A kötet ezzel a három tömbre építettséggel nem csupán olvasóinak nyújt áttekintési segítséget, de harmonikusan tükrözi a miskolci antropológusok konzekvens létformáját, melyben diák és oktató, fotós és kutató, elemző és adatgyűjtő együtt, partnerségi összefogásban keres és fedez föl, formál tanulmányt vagy oszt meg empirikus kutatási tapasztalatot. Biczó Gábor (Kotics Józseffel közös) bevezető körvonalai a Tövishát vegyes lakosságú színtereiről szólnak elbeszélően, majd ugyancsak Biczótól egy impozáns összegző fejezet az etnikai együttélés egyensúlyhelyzet-elméletével körvonalazza a kutatási problematikát, valamint Kotics József megélhetési stratégiákról formált etnikai értékdimenziói ezután kellő súlyt és respektust adnak a kutatás egészének, kereteinek és céljának, hogy ehhez harmonikusan illeszkedjenek egyetemi hallgatóik önálló és komoly elemzései. Keresztury Ágnes tradíció és migráció bősházi változásairól, Osgyáni-Kovács Kitti (amúgy OTDK-küldöndijas és valóban értékes) völcsházi közöségvizsgálata a hiányzó közös lételemekekről és kváziközöségi életjelekről, majd Mészáros-Nagy Éva női normákról, szerepekről és normaszegésről készített áttekintése Monóról, végül Ujhelyi Anna magyar-román együttélés-összképe a bősházi globális/lokális folyamatokról – összességükben az utóbbi idők egyik legtanulságosabb és legizgalmasabb leképezéseinek, komplex kultúrákutatói példázatainak egyikét adják ki. (A kötet tartalma, bevezetője: http://www.uni-miskolc.hu/~btkvat/doc/kiadvanyok/szilagysag_bemutato.pdf)

Terek, idők és rejtelmek a mindennapokban, a falusi-kistérségi „longue durée” harmóniái és készletettségei az együttélés nemcsak kacagató, de a függésrendek térbe rajzolható dimenziói mentén reményt ébresztően elbeszélhető folyamatábráját segítik megrajzolni, szinte monografikus gazdagsággal.

Történeti terek, idői kényszerek

„Jó” térben lenni s a hosszú időtartamok lehetőségeit a kényszerek tantörténeteivel is egybevetni ma már nemcsak történeti, földrajzi vagy antropológus feladat, hanem mindezek együttesét igénylő vállalat. Kevés erre elszánt elme és kutatói program adatik meg, hacsak nem életmű-értékűen merészkedik rész kérdések belső és kiterjedési terekben is járatosnak mutatózó attitűd olyan összegzésbe fogni, mint Oláh Sándor tette Csíkszeredában. *Kényszerek – tanúságtevők. Történetek a legrosszabb évszázadból* című kötete¹⁰ pontosan erre vállalkozik. Az eltűnő (vagy eltűnt) életforma vonzásából kényszerekkel és vágyakkal a Nagy Háborútól a szocializmus kori életformaváltásig és az ügynökjelenség „alulnézeti” elbeszéléseig számos olyan dimenzióra lehetünk figyelmesek, melyek az életformák és életvilágok tapasztalattörténeteit egybeszerkesztve formál emlékezetkönyvet. Célja nem utolsósorban az, hogy a történelem valódiságában már szinte elbeszélhetetlen történései ne tűnjenek a névtelenség feledésébe, s ne legyen megszépítő emlékezet része „a meggyötörtek, megkínzottak, üldözöttek vagy az erőszak enyhébb formáival uralom alá hajtottak, a diktatórikus uralomgyakorlásban szoros függőségi viszonyokba vetettek” megannyi története, hanem megmaradjanak „a hóhéroknek segítők története is”, „hátha kevesebb rosszra lesznek kaphatók a későbbi nemzedékek” (6. oldal). Oláh abból indul ki, hogy megannyi történész szerint a 20. század az emberiség történelmének eddigi legrosszabb, kivételesen kegyetlen időszaka volt, diktatúrák és genocídiumok, tömegpusztító háborúk és ideológiai gyilkosságok, embertelen életminták és mérhetetlen brutalitás söpört végig rajta, s e megrendítő tapasztalat a különféle életvilágokban élő és cselekvő emberek tömegei számára maradtak jelképes és történeti hitelű tudások. A kötetben ezek számos verzióját, egyéni történeteket jeleníti

meg, egyértelműen a történetmesélés legújabbkori narratív trendjeinek megfelelően, s térben szólva a külső hatalmi kényszerek és belső, egyéni döntések metszéspontjain, az átélés tónusán át vezet a falusi vagy városi környezet, a földművelők vagy kisiparosok, munkások vagy értelmiségiek életútján át betolakodó hatalmi relációk felé. Igaz meséiben, a narratív történetmondás talán típusos, az alávett egyént a maga csoportminőségében feltárulkozóvá váló életpályák búvőkörében vonultatja föl, nem utolsósorban épp a létformák elbeszélőinek, értelmiségi közvetítőinek térben és időben behatárolódó emlékezéseire hagyatkozva. Kiemeli Oláh az egyéni életutakban személyes emlékeként megmaradt dokumentumok, levelek, sőt irodalmi feldolgozások jelentéseit is tükrözni, hisz ezek mint a korszak „lenyomatai” nem „maguktól” beszélnek, hanem a hallgató tekintete, a kutató pillantása és értelmezési keretbe emelő gesztusa révén nyerik el életvilág-leírási arculatukat. A múltbéli valóság-fogalmak és a torz vagy hamis ideológus képeket tükröző életvilág-hazugságok kritikai áttekintése ma még és már nem halogatható tovább: Kurkó Gyárfás életpályamodellje, egy falusi kisvállalkozó narratív emlékezetanyag, egy pap az ügynökhálózatban vagy a közösségi emlékezetet, a székelyföldi életmódváltást áttekintő nagy ívű résztanulmány pontosan a 20. század megrendítő tapasztalatát, magatartásmodellek és erkölcsmintázatok sokféleségét hozza terítékre, nem másképp, mint ahogy Ők Maguk, mi magunk vagy a korszak leíró és interpretáló tanúja elbeszélheti. A könyv épp az iménti pillanatban jelent meg, de mert az előző, *Kivizsgálás* című művének gondolati folytatása, már az alaposabb olvasás előtt is figyelemre érdemesnek látszik a téren, hogy a köztörténeti írás, a látletelekben nevet találó és a kutatói „öntörténet” feladattudatát is ellátó vállalat fontos részleme a tapasztalati párhuzamokat kínáló más munkáknak.

Oláh Sándor új opusza s benne Szabó Gyula *Gondos atyafisága*, Füzi Lászlónak a parasztéletforma ellehetetlenüléséről vallott nézetei, Márton Áron és az ügynöklétbe bevont Pálfi Géza kapcsolathálója,

¹⁰ Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2016., 336 oldal.

a székelyföldi munkamigrációk sorsdöntő személyes mozzanatai, de meg további megannyi kérdéskör megfélemlítés-történeti narratívája talán nem az egyetlen, de bizonyos állíthatóan egyike az utóbbi évek lokalitáskutatási, térségkutatási és faluantropológiai szempontú feltárásai közül a legjobbaknak. További, részletesebb elemzésére még érdemes lesz visszatérni, akkor immár a kötet piacra kerülése és olvasása után.

Történetmondás – mesékben, szerepekben, kontextusokban

Már Oláh Sándor kötete vagy a fennebb előretolt továbbiak sem bizonyos, hogy érdemben jellemezhetőek volnának tartalomjegyzékük rövid közlésével, fejezeteik áttekintő vagy aprólékos bemutatásával. Bizton állítható, hogy a mindezeknél is alakra-küllemre-tipográfiára nézve inkább tankönyvként mutatkozó mű (mely 7. a Kriza – BBTE közös, *Néprajzi Egyetemi jegyzetek* sorozatban) leginkább annak szolgálhat öröme, aki a faktumok birodalmában a látható hierarchiát szereti megbecsülni, avagy a való világ dolgainak elrendeződési módját keresi folyton. Holott éppen Keszeg Vilmos munkája, *A történetmondás antropológiája*¹¹ mutatkozna izgalmasnak e téren a rejtelmeket hagyók között, mivel a kötet fejezetei, leíró tartalmai épp azt az *elbeszélhetetlen elbeszélhetőséget* veszik mintegy szintaktikai rendszerbe, azt is árnyalva a narratívák mentén, ami elbeszélés, történetmesélés, elhallgatás, beszédesemények, mesék, balladák, életútvallomások, tréfalkozások vagy akár reklámközlések körébe tartozik.

Keszeg Vilmos monografikus vállalása talán új korszak is a népi szövegek, az alfabetizáció és írásszokások, a „homo narrans” megrajzolására tett kísérletek (s főként az Ő kísérletező alapművei!) között. Nem mintha nem épp Ő lenne, akinek ez a kilencvenes évek elejétől ne lett volna önnön

folklorisztikai alapkérdése, emberek és elbeszélési kontextusok összefüggéseiben meglátható jelzés- és jelentéstartalmak körében felmutatható tapasztalati tudása is, hogy akár a népi írásbeliség, akár a recens folklórkutatás, akár a privát történet elbeszélési stratégiái közötti választás terén, de minduntalan megmutatkoznak a beszélőközösség epikus örökségét hordozó készletek közötti választás lehetőségei, a narratívák világkép- vagy világhelyzet-alakító szándékának olvasatai.

„Amikor az ember történetet mond, *emlékszik*, felidézi a hallott, a memorizált történetet [...] amikor ez ember történetet mond, magát kívánja kifejezni, élményeit és gondolatait. [...] Amikor az ember történetet mond, azt jelzi, hogy ő is része a világnak, s a történetével olyanná szeretné *alakítani a világot*, hogy az számára jó legyen. Hogy a beszéd, a diskurzus, a történetmondás a világot – különösen annak emberekből álló részét – értelmezi és alakítja, s azáltal, hogy a történet elhangzik, maga is része a világnak, hogy a történet meghatározza, milyennek lássuk a világot, ezt a tudomány a 20. század elejétől kezdte gyanítani, az 1960-as évektől pedig hangoztatni is.” (9.)

Aki tehát „történetet mond, az *homo narrans*”, s e kötet a történetmondó emberek habitusairól szól, kutatói tapasztalatok és helyi gyűjtések alapján, végső célként úgy, hogy az „élő emlékezet és a korábbi gyűjtések által átfogott 20. századot reprezentálják”. A narratív viselkedést az emberi cselekvések egyikeként megjelenítve, a nyelvi jelek történetek és üzenetek sorába illeszkedő, értelmező és forgalmazó változataiban felmutatva tekinti át a textualitás mögötti érzelmek, célok, szándékok, értékrendek, gondolatok, követhető tudások átörökítési módjait, melyek összekötnek történeti korokat, eseményeket, jelenségeket, tárgyakat és embereket, generációk közötti viszonyokat, nagyobb összefüggéseket is, s teszik őket transzparenssé. Ezek mint reprezentációk újraszerkesztik a világot, s olyat tesznek hozzá a narratív valóság részeként, mely így létezhet csupán, egyéb formában nemigen. „A narratív viselkedés változatos célokat, szándékokat követ. A történetet használó és

¹¹ Egyetemi jegyzet. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kvár, 2011., 303 oldal.

befogadó ember önmagát fejezi ki, érzelmeit, gondolatait, értékrendjét tisztán, expliciten, maga és mások számára könnyen érthetően jeleníti meg... Reprezentációként újraszerkesztik a világot, valamint olyan világokat tesznek létezővé, amelyek – narratív valóságként – csupán ebben a formában léteznek.” (10–11.)

Persze maga a történet mint központi kategória mindig a valóság nyelvi, kognitív, kommunikatív, esztétikai, szociális és morális cselekvésként tartalmazza a valóságot, szerkesztett múltban és önreflexiókban az előadó önképét is, miképp főnnebb a földrajzosok elbeszél tájai, kontaktusznái, virtuálisan valóságos világai is. Az első tartalmi tömböt, elmélet- és kutatástörténeti áttekintést a kötetben a történetmondás konkrét elemzése követik, s ezek vezetnek a megértést a habitus, a társas kapcsolattartási formák, a narratív megnyilatkozások rendszerbe illeszthető, funkcionális fejezeteit (pl. az *Irányzatok és elméletek; Narratológia. Fogalmak, terminusok; Történetek és kontextusok*; népmese, lokális ballada, populáris élettörténetek, rátótiádák, hírlapi reklámszövegek). Mintegy záráskeppen a kommunikáció teljesebb és szélesebb felületein már a sajtómunkás „alulnézeti

perspektívája” és a társadalomról való tudás demokratizálása/patrimonizálása következik az írás és oralitás dimenziói közötti harmóniákkal, végül függetlésként a Haladás és az Aranyosvidék című lapok reklámszövegei.

Ejsze ha a Szerző is rápillanthat önnönmagára mint befogadóra és maga az adatfelvétel, a kiválasztás, a rögzítés, a fölhasználás megannyi módjával bánni jogosult közvetítőként is van valamely önképe, amely része a rendszernek, akkor a recenzens miért is ne tehetne hasonlóképpen?! Keszeg Vilmos kötete tudományos és oktatási volumenét tekintve is oly kivételesen gazdag, rétegzett, megtanulásra és alkalmazásra méltó, hogy további szavakkal csak csökkenteni lehet az értékelés hevült tónusát. Erre márcsak azért sem vetemednék, mert amit magam is elmondtam fennebb, az is narratíva, egyféle aspektusú világegész impressziója, többféle interpretáció és narratív beavatkozás velejárója, vagyis mindaz, amit művelünk, valahol ebben az elbeszélhetőségben bízva fogalmazódik meg s kap késztetést a szavak, történések megjelenítése, akaródzások megértése, továbbgondolások végtelen variációi számára.

A. Gergely András

Torockó-történetek – a társadalmi képzelet tartalmi összetevői

Keszeg Anna: A holdbéli völgy képzelete. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2015. 128 old.

Keszeg Anna *A holdbéli völgy képzelete* című munkája a *Letöltés. Média- és kommunikációtudomány* könyvsorozat részeként jelent meg 2015-ben, amely az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Kommunikáció, Közkapcsolatok és Reklám Intézetének közös sorozata. A sorozatban a média- és kommunikációtudomány, a populáris kultúra kutatásának területeire tartozó munkák, valamint e tudományterületek erdélyi, magyar és nemzetközi kutatásainak eredményei

jelennek meg. A sorozat eddig megjelent kiadványai Zörgő Noémi 2014-es kiadású *#erdélyi #magyar #ffiatatok #szavazás: A politikai kampányok speciális célcsoportjainak befolyásolása* és Sebestyén Attila *Menedzser humanizmus: a szervezeti és üzleti élet „átelkesíthetősége”* című, 2015-ös kiadású könyve.

Keszeg Anna új munkája a médiareprezentációvizsgálat irodalmának hiánypótló alkotása. A könyv a Torockóhoz kapcsolódó társadalmi képzelet elemeinek feltérképezését valósítja meg egy egészen

új vizsgálati módszertan alkalmazásával. A szerző a 19. század második felétől vizsgálja a településsel kapcsolatos reprezentációk történetét napjainkig. Kutatásában minden lehetséges médiumot összegyűjtött, amely a reprezentációt forgalmazó felületnek minősül: sajtó, helytörténet, néprajztudomány és turisztikai értekező próza, szépirodalom, vizuális tartalomtermelés különböző formái (festészet, illusztráció, mozgókép, fotó), valamint az alkalmazott népművészet különféle elemei. E forrásokban a reprezentációk tartalmi összetevőit, azok terjedését és jelentésmódosulását vizsgálja. A kötetben ugyanakkor megjelenik a szerző a divatkutatáshoz, divatkommunikációhoz fűződő érdeklődése is. A kutatás az Európai Szociális Alap (ESF) társfinanszírozásával készült a Babeş–Bolyai Tudományegyetem poszt-doktori ösztöndíjprogramja keretében.

Keszeg Annának magyar, francia, román és angol nyelven jelentek meg tanulmányai a vizuális kultúra, a vizuális kommunikáció, a populáris látványkultúra, a divatelmélet és divattörténet, a társadalmi imaginárius és élettörténet-kutatás kutatási területein: *Divatjavak fogyasztása a Z generáció tagjainál: Az új trendszettek*. = Törőcsik Mária (szerk.): *A Z generáció magatartása és kommunikációja*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2015. 125–140; *Dizájnerlakások otthonossága: Hétköznapi és új autenticizmus a The Shelby honlap esetén*. Gondolat, Bp. 2014; *What Their Clothes Tell Us about Those Girls*. = *Girls and Philosophy*. Open Court, Chicago 2015. 163–173; *A Torockó-reprezentáció forrásai Jókai Mór Egy az Isten című művében*. = Hansági Ágnes–Herman Zoltán (szerk.): *Jókai&Jókai*. Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, Bp. 2013. 235–247; *Gyöngyössi János műveinek elektronikus forráskiadása*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen 2013. Önálló kötetei: *A holdbéli völgy képzelete*. Erdélyi Múzeum-Egyesület Kvár 2015; *Gyöngyössi János. Szövegek és kontextusok*. Ráció, Bp. 2011; *Párizs-rekonstrukciók*. Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, Kvár 2006. Szerkesztőként számos kötetet rendezett sajtó alá: T. Szabó Levente: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, Kvár 2008; Virginás Andrea: *Az erdélyi*

préin. Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, Kvár 2008; Vincze Hanna Orsolya: *Helyzet, jelentés*. Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, Kvár 2010.

Torockó már a 19. század közepe óta foglalkoztatta a helytörténeti és helyismereti irodalom képviselőit (Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*, Pest, 1868; Kövály László: *A magyar családi és közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából*. Pest, 1806; Gyallay Pap Domokos: *Torda és környéke. Turista kalauz*. 1909) Ezek a munkák alapját képezték a térség kultúrtájjá avatásának, amelyhez szorosan hozzájárult a bányászváros kitüntetett szerepe a mai örökségvédelmi és turisztikai diszkurzusban. Kétségtelen, hogy a Magyarország felől jövő, Erdély iránti érdeklődésnek is része volt ebben, amelyet legátfogóbban György Péter elemzett (*Állatkert Kolozsváron. Képzelt Erdély*. Magvető, Bp. 2013.), valamint T. Szabó Levente (*A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. Komp-Press, Kvár 2008.) és Ilyés Zoltán (*Az emlékezés és a turisztikai élmény nemzetiesítése*. = Feischmidt Margit: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. L'Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Bp. 2014.) is ismertetett esettanulmányaiban.

A szerző megfogalmazásában több érv szól emellett, hogy ezt a települést válassza a kutatás alapjául. A helyi kultúrának sok olyan eleme van, amely a 19. század második fele óta médiareprezentációk tárgyává lett: a torockói népviselet; az építészet és lakberendezés sajátossága; a vidék lakóinak önrészessége és unitarianizmusa; a kulturális identitás: ünnepek, szokások; a Székelykő és a táj látványa; a településhez kapcsolódó számos honlap, egyesület, a közösségi médiában létrejött rajongói oldal stb. Torockó kapcsán számottevően sokféle történet és ábrázolás született, amely a társadalmi képzelet működését szolgálja. Egyedi jelenség a korán megjelenő tudatosság, amellyel a torockóiak saját identitásuk jellegzetességét felismerik és kezelik.

Az 1989 után újragondolt erdélyi műemlékvédelem a térség iránti fokozott turisztikai érdeklődéshez vezetett. Ez a szakmai érdeklődés az eredményezte, hogy elsőként nyilvánították építészeti örökséggé a települést. Ezt követően – a romániai

műemlék-helyreállítás történetében először – Torockó 1999-ben elnyerte az *Europa Nostra Bizottság* díját. A *Torockó Értékvédő Program* a települést Énlakával együtt a legszebb falusi épített örökséggel rendelkező erdélyi településnek nevezi. Furu Árpád a *Műemlékvédelem Torockón* című munkájában fejti ki, hogy e program hatására a turizmus lett a térség legerősebb ágazata, valamint hogy a település képe a turisták számára kitermelt látvány köré összpontosul.

Keszeg Anna a kutatás során a diszkurzuselemzés módszerét használta. Elmondása szerint ez az a módszer, amely leginkább illeszkedik a reprezentációk elemzéséhez: „Kiemelem azokat a főbb szövegegységeket, illetve vizuális tartalmi összetevőket, melyekben az adott reprezentációs elemek megjelennek és a szövegekörnyezet komponenseire figyelve, illetve a többi forrás kontextuális elemeivel összekapcsolva fogalmazom meg a következtetéseimet.” (30.)

Könyvének egyes fejezetei egy-egy reprezentációs tartalom elemzésére és a Torockó-imaginárius alapvető komponenseire épülnek. Ezeket az elemeket Jókai Mór *Egy az Isten* című regényéből emelte ki: szabadság (*A vas útja* című fejezet), endogámia,

multiethnikusság, individuumellenesség, közösségközpontúság (*A székegy önellátó köztársaság* című fejezet), sajátos materiális kultúra (*A piros csizmás parasztok* című fejezet), unitarianizmus, alfabetizáció (*Az unitarianizmus Rómája* című fejezet), kultúrtáj (*A holdbéli völgy* című fejezet). *A regionális identitás pragmatikus és szimbolikus értéke* című fejezet Torockót mint az erdélyi kultúrtájak reprezentatív példáját mutatja be.

Keszeg Anna szigorúan alkalmazott szakmai terminológiát használ, ugyanakkor nyelvezte közérthető, és így könyve élvezhető olvasmány a téma iránt érdeklődő tágabb közönség számára is. A könyv küllemének (szerkesztés, tördelés) igényessége összhangban van a gazdag szöveges tartalommal. A borító Szabó Tamás fotójának felhasználásával készült, amelyet a sorozatot szimbolizáló eredeti grafikai megoldásba, pixelekre emlékeztető négyzetekbe épített a tervező. A kép Torockó tárgyi kultúrájának egyik közismert elemét, az ünnepi és hétköznapi női népviseletet jeleníti meg.

Makkai Júlia Anna

Újra hallhatóak a magyarózdai dalok

Pávai István: Magyarózd népzeneje – Horváth István gyűjtései tükrében.

Hagyományok Háza és a MTA BTK Zenetudományi Intézet. Bp. 2015. 215 oldal, 1 DVD

A Hagyományok Háza és a MTA BTK Zenetudományi Intézet 2015-ben adta ki Pávai István *Magyarózd népzeneje – Horváth István gyűjtései tükrében* c. könyvét. A település kutatottsága ellenére mintegy negyven éve – a falumonográfia (Horváth István: *Magyarózd toronyfalja. Írói falurajz*, Dacia Könyvkiadó, Kvár 1971) óta – nem készült olyan kötet, melynek középpontjába Magyarózd került volna.

A kötet nem kisebb dolgot vállal magára, mint a helyi születésű író, költő, néprajzkutató szülőfalujában végzett népzenei gyűjtések feldolgozását,

rendszeresét. A kötetben található dallamok és énekek jelentős részét Horváth István gyűjtötte 1963 és 1970 között.

A könyvformátum mellett a kötet DVD-mellékletet is tartalmaz. Mondani sem kell, hogy a gyűjtések ily módon való, rendszerezett és hallgatható publikálása milyen fontos egy ilyen kiadvány esetében. A külön ehhez az anyaghoz készült, telepíthető programban könnyen eligazodhat az is, aki egyébként nem olvassa a zenei lejegyzéseket. Nem elhanyagolható tény továbbá az sem, hogy a kiadvány

a Magyarózzdal, illetve a Maros–Küküllő mentével foglalkozó vagy csak ezen régió iránt érdeklődő olvasó számára is fontos adatbázis lehet.

A zenei gyűjtések mellett a kiadvány egyik nagy érdemének tekinthető a rendkívül részletes kutatástörténeti bevezető, amelyben Lázár István *Alsó-Fehér vármegye monográfiájától* indulva mutatja be Magyarózd népzenei kutatottságát. A szerző számos olyan forrást gyűjtött össze és dolgozott fel, melyek ez idáig nehezen hozzáférhetőek voltak.

A kötetet három tematikus részre tagolhatjuk. A könyv első fejezeteiben a szerző Maros–Küküllő mente kutatottságát, belső tagolódását és a Magyarózdra vonatkozó korai gyűjtéseket ismerteti.

A második, egyben leghosszabb részben olvashatjuk a falumonográfia ide vonatkozó részeinek összefoglalóját néhány egyéb információval kiegészítve, melyben főleg a dalolás szerepét és helyét mutatja be az ereje teljében lévő szocializmus (a fentebb említett hét esztendő) időszakában.

A könyv példatárában szöveges műfajokat, a naptári év szokásaihoz és az emberélet fordulóihoz kapcsolódó folklórszövegeket találunk, melyeket szinte a teljes könyv angolra fordított szövege követ.

A kiadvány eltér a szokványos népzenei könyvektől, hiszen a dalokhoz tartozó zenei lejegyzések sem a könyvben, sem pedig a DVD-mellékletben nem találhatóak meg.

A DVD-melléklet a könyv szerves kiegészítője vagy inkább része, nélküle a kötet értelmezése félrevezető lehet. A könyvhöz hasonlóan a DVD-melléklet is kétnyelvű: tartalmát angolul és magyarul

is megtekinthetjük. Első ránézésre nem nyújt többet a DVD, mint a könyv, hiszen annak egész anyaga megtalálható rajta, a példatárral együtt. A programot tüzetesebben tanulmányozva azonban gyorsan feltűnik, hogy jóval több információt tartalmaz, mint a nyomtatott változat. A hat térkép esetén mintegy deduktív módon jutunk el a Kárpát-medencétől Magyarózd utcahálozatáig. A szintén Horváth Istvánhoz köthető képek között találunk felvételt az íróról, az édesanyjáról, unokájáról Panek Katiról, az 1969-ben Martin György által készített táncfilmezésről, egy lakodalmi előkészületről, valamint korai fotókat a faluról.

A melléklet legnagyobb része az író által gyűjtött népdalok többszempontú rendszerezése, és a lemezen az eredeti gyűjtések meghallgatható változata is fellelhető. A DVD kiegészítő jellegét erősíti, hogy a könyv példatár fejezete alatt található szövegekhez tartozó dallamokat a DVD azonos című és struktúrájú fejezetében találjuk, bár utóbbi kiegészül egy-egy újabb dallammal, műfajjal (például a *Tánc típusok, táncrendek* c. alfejezet).

A példatár 196 darabját dallamcsoportok szerint is rendszerezi Pávai István, és bevezetőül egy rövid ismertetőt is jegyez mindazoknak, akik kevésbé ismerik a népzene kutatásban használt terminológiát.

A rendkívül precízen szerkesztett és adatolt kötet, megtörve a csendet, új lendületet adhat a településen gyűjtő néptánc- és népzene kutatóknak, hogy Magyarózd újra a tudományos diskurzus élő részévé válhasson.

Kovács Dóra

Igények, példaképek, törekvések a vallásos életben

Barna Gábor–Kerekes Ibolya (szerk.): Vallás, egyén, társadalom. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged 2014. 252 old.

A Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék és az MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport munkatársai,

kutatói és doktori hallgatói OTKA támogatással megvalósított kutatásainak újabb eredménye a 2014-ben kiadott *Vallás, egyén, társadalom* című

Tatár Erzsébet-Timea (1982) – doktorandus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Kolozsvár, erzsebet.tatar@gmail.com

konferenciakötet. Szerkesztői Barna Gábor és Kerekes Ibolya. Megjelenéséig öt könyv és száz-húsznál több magyar és idegen nyelvű tanulmány foglalta magába a kutatási eredményeket, tájékoztat erről Barna Gábor, a pályázati projekt vezetője. A jelen könyvből egy többéves, folyamatban, vagy éppen lezárulóban levő átfogó kutatás újabb fejezeteit, tanulságait ismerheti meg az olvasó. A kötet elsődleges forrásfeltáráson alapuló, különböző történeti korokra vonatkozó, vallás-egyén-társadalom összefüggésrendszerét vizsgáló esettanulmányokat tartalmaz.

A magyarországi vallásantropológiai kutatások iránt érdeklődők minden bizonnyal nem e kötet lapjain találkoznak először a szerzők írásaival, és érdeklődéssel fürkészik a kutatásaik alakulását. A vallási közösségek és személyek társadalomalakító szerepe, a kelet-európai társadalmakban kibontakozó új vallási folyamatok, a vallás és politikum, a vallás és nemzeti identitás viszonyrendszerének kutatása révén e kötet szervesen illeszkedik a Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár (39) és az MTA–SZTE Vallási Kultúrákutató Csoport A Vallási Kultúrákutató Könyvei (7) sorozatba. A kötet tizenhárom, terjedelemben változatos tanulmánya öt fejezetre oszlik. A tanulmányok végén angol nyelvű kivonatokat olvashatók.

A Vallás, egyén, társadalom a középkorban és az újkorban fejezet Babarcsi Dóra *Magyar jezsuiták Dél-Amerikában a 18. század közepén* című tanulmányát ajánlja olvasásra. Szerzője tudományos szakirodalmi adatokat erősít meg, illetve kérdőjelez meg a jezsuita magyar misszióról. Magyarország, Portugália és Spanyolország levéltárainak anyagából rekonstruálta a Dél-Amerikában működő négy magyar jezsuita életútjának állomásait, tevékenységüket, azok etnográfiai és kartográfiai jelentőségét.

A Vallás, egyén, társadalom – Lelkiségi mozgalmak fejezet négy szerzője közül Gyöngyössi Orsolya *Vallásos társulatok – társadalmi folyamatok. A társulati élet változó dinamikája Csongrádon a 19. században* című tanulmányában a reprezentáció és a hit összefüggéseire világít rá. Vizsgálata szerint a többségben római katolikusok lakta polgárosodó mezővárosban a vallási társulatokhoz való csatlakozás

presztízscselekmény. A kutatás megvilágítja a plébánosok, köztük kiemelten Hegyi Antal polgár-pap meghatározó szerepét a hitélet alakulásában, az elsősorban hitbuzgalmi céllal alakult társulatok (kordás, rózsafüzér társulat, Jézus Szíve, Oltáregylet) és a század végén megjelent újfajta, katolikus érdekvédelmi-politikai színezetű kezdeményezés, a Katolikus Kör fogadtatásában. A csongrádi példa szépen illeszkedik a kor általános jelenségei közé, hisz az egész országban a polgári egyesületek, kaszinók divatjának és a vallási társulatok és katolikus egyesületek fellendülésének lehetünk tanúi, állapítja meg a szerző.

Petercsák Tivadar *Az egri fertálymesterek vallásossága* című tanulmányában az „egriség” egy fontos elemét, a városban még ma is élő fertálymesterség hagyományát (mely azóta, 2015-ben felkerült a Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékére) mutatja be. Jegyzőkönyvek, sajtóbeli adatok alapján történetiségében ismerteti az egri negyedek létrejöttét, a fertálymesterek közigazgatási feladatait, a szervezetnek az idő folyamán változó szerepeit, ezzel összefüggően a testület tagsági összetételének alakulását. Megismerjük 20. századi egyházi kötődéseit, vallásos tevékenységét (a szakrális emlékek gondozása, egyházi szertartásokon, ünnepi összejöveteleken, búcsúkon való részvétel). A testületnek napjainkban zajló kultúraszervező szerepét szemléltető információkat és fényképeket a szerző fertálymesteri minőségéből adódó tájékozottságával osztja meg velünk.

Frauhammer Krisztina *Imakönyvek: feltáratlan források* című tanulmányában főként a római katolikus laikus hívők számára 1850 és 1940 között, közösségi, illetve magánáhitat céljára kiadott imaszövegeket tartalmazó könyvek vizsgálatának eredményeit, tanulságait ismerteti. Az eredmények között figyelemre méltó a 2013 júliusában elindított interneten elérhető adatbázis. A kutatás rávilágít arra, hogy a vizsgált korszakban a polgári liberalizmus szerint alakuló társadalomban mily fontos szerepet játszott az imakönyvek kiadása az egyház új pasztorációs stratégiájában, illetve felfedi e művek kiadásának az 1800-as évek közepétől kirajzolódó nagyobb trendjeit, tematikai egységeit (jellemző a hétköznapi szükséghelyzetekre adott imák bővülése, az ünnepkörök liturgiai

előírásokkal, egyházi szabályokkal és elmélkedésekkel bővülése, a kor új szentjeinek imáinak bevonása, az ének- és imaanyag ötvözése). Képet kapunk a különböző felekezetek kiadásai közötti különbségekről, a szerzőkről és a 19. századi olvasáskultúráról is.

Kerekes Ibolya a szemlélődő domonkos apácák kétéves szegedi történetéhez vezető hosszú utat mutatja be. A szemlélődő domonkos apácáknak az Árpád-házi Szent Margit védelme alá helyezett, 1948-ban felszentelt szegedi kolostorban való megtelepedésük után csupán két évig, a szerzetesrendek 1950-es feloszlásáig adatott meg a lehetőség a szolgálatra, a Magyarorszáért, a magyar katolikus egyházért és a lelkek megtéréséért való zavartalan imádkozásra – tudjuk meg Kerekes Ibolya tanulmányából, melynek címe *Igények és várankozások. A szemlélődő domonkos apácák szegedi megtelepedésének előzményei*. Amint a cím is sejteti, e kétéves történet előzményeit mutatja be nekünk a szerző. Érdekesítő módon, szemléletesen válaszol fel a domonkos rend dél-franciaországi megalakulásának és az apácák 13. századi magyarországi megtelepedésének történetét, és érzékelteti azokat a 20. századi társadalmi szükségleteket, melyek kiváltották az igényt, hogy Magyarországon több mint háromszáz éves szünet után a margitszigeti zárda újraalapítására törekedjenek, és az adott körülmények között Szegeden létrehozzák a női szerzetesközösséget.

A harmadik, *Vallás, egység, társadalom a posztmodern korban* fejezet első közlése, Thorday Attila *Két világ határán. Az egyház és a vallásosság szerepének változása egy kisközösség példáján keresztül* című esettanulmánya Szeged-Szentmihály plébaniaközösségében a vallási élet élénkülését előidéző stratégiákat mutatja be. E vállalkozás a település napjainkban tapasztalható vallási életét bemutató monográfia része (folyamatban levő csoportos kutatás). A „két világ határán” a tanulmányíró pozícióját jelöli: a szerző a szeged-szentmihályi közösség vallásos folyamatait volt helyi plébánosként, hivatalos egyházi személyként való implikálódását is szem előtt tartva elemzi. A szerző (fényképmelléklettel is) szemlélteti a falusias jellegű kertvárosi település sajátos társadalmi, gazdasági helyzetét is figyelembe vevő egyházi

feladatok felvállalását. A változást az egyház – mint szolgáltató intézmény – kibővülése jelenti társadalmi-közösségi szerepvállalással (tanácsadás, képzés, klubfoglalkozások), közösségi összefogás segítése a rendszerváltozást követő „demonstratív vallásosság” ellenében. E változás megítélése a helyi vallásgyakorlók egyházképétől függ.

Povedák Kinga *Vallás, zene, közösség* című tanulmányában az egyházi könnyűzene fogadtatását és megítélését követi nyomon a szocialista Magyarországon, megvilágítva az ezeket meghatározó politikai és esztétikai preferenciákat. Meglátása szerint az egyházi zene a közizlés, az adott korra jellemző „szépség” fogalmától, a divattól függő liturgikus elem, és a teológiai tartalmú viták is valójában a szemben álló felek esztétikai preferenciáit tükrözik. Politikai szempontból a keresztény könnyűzene a vallási alapokon nyugvó modern „ellenkultúra” tartozéka volt. A védelmezők tábora az esztétikai nívótól függetlenül a keresztény könnyűzene öku- menikus, felekezetek feletti jellegének is köszönhető közösségteremtő erejét emelték ki, az ifjúsági evangélizációs mozgalomban betöltött szerepét.

Povedák István *MOGY. Egy neonacionalista fesztivál elemzése* című írása a Magyarok Szövetsége által szervezett, nagy tömeget megmozgató nemzeti, kulturális, hagyományörző rendezvény és magyar termékek vására médiareprezentációjának társadalomtudományi elemzését nyújtja. A 2009–2012 között Kunszentmiklós-Böszörményen, illetve Apajpusztán megrendezett háromnapos szabadtéri fesztivál médiareprezentációjának esetében a szervezői intenciókat és a résztvevői élményeket veti össze a szerző. Meglátása szerint a Magyarok Országos Gyűlése (MOGY) változatos programkínálata (lokális kulturális sajátosságokat felmutató színpadi fellépések, táncház, ijaszat, lovas és barranta bemutató, illetve kulturális, történelmi, gazdasági jellegű előadás, kézműves vásár és szakrális programok) a tágran értelmezett kulturális örökség megjelenítésével a magyar identitás megtartását, erősítését szolgálja. A rendezvény a posztoszocialista Magyarországon egy tágabb, identitásrekonstrukciós folyamat keretein belül érhető

meg, melyen belül a nemzeti identitás kortárs újraértelmezése valósul meg. A tanulmányt fénykép-melléklet zárja.

A *Vallás, egyén, társadalom – Értékrend, szentek tisztelete* fejezetet szintén három tanulmány képviseli. Kunt Gergely *Bogner Mária Margit és a Kaszap István élete – a makrotól a mikro olvasásig* című tanulmányában a két világháború közötti római katolikus vallási kultuszokat feltáró munkájának egy újabb fejezetébe avat be minket: egy nyírségi római katolikus lány kéziratos naplója a Kaszap-kultusz egyéni fogadtatásának vizsgálatára nyújtott lehetőséget. Az 1930-as évek közepén indult kultuszok alapjául szolgáló életrajzok, hitbuzgalmi értesítők tanulmányozása folytán a szerző már tapasztalta mennyire fontos és hatásos az életutak üzeneteinek, jelentéseinek aktualizálása (például a Kaszap-kultusz szerepe a világháború éveiben). Ezt a tudományos megállapítást sikerül a szerzőnek mikroolvasatban is felmutatni nekünk, bemutatva, hogy a naplóból kirajzolódó világképen belül milyen helyet foglal el Kaszap tisztelete, és milyen szerepet játszik egy egyén életútjának alakulásában, annak értelmezésében.

Barna Gábor gazdagon dokumentált tanulmánnyal bizonyítja, a mellékelt fotóillusztrációkkal pedig szemléletesé teszi, hogy Árpád-házi Margit szentté avatási eljárása sokrétű forrásanyag alapján, sok szempontból tanulmányozható. A *Hogyan szerkesszük meg egy szent tiszteletét? A társadalmi igények, a politika és a megélt vallásosság szerepe Árpád-házi Margit szentté avatásában* című írás a 20. század első felében érvényben levő, a szentté avatási eljárást meghatározó szabályokat az adott történeti, társadalmi és politikai körülmények összefüggései között elhelyezve ismerteti. A szentté avatási eljárás előkészítésének hét évszázados történetének felvázolása, a szépirodalom, az építő- és képzőművészetnek ebben játszott szerepének érzékeltetése alapján állapítja meg a szerző, hogy Margit szentté avatását a 20. századi körülmények között a közösséget teremtő példakép igénye segítette elő, „tisztelete egy történeti színezetű magyar identitás alkotórésze”.

Az északkelet-magyarországi hászid zsidóság két világháború közötti neológ megítélésének változását, az ezt befolyásoló folyamatokat követi nyomon az Egyenlőség neológ felekezeti hetilap szerkesztőinek diskurzusaiban Glässer Norbert. Azt, hogy miként válik a magyar zsidóság integrációjának jelképévé Jicchák Eizik Taub kállói főrabbi a Horthy-korszak megváltozott nemzet-konceptiójában és társadalmi közegében. A tanulmány címe: *A kállói Szent Pap. Egy neológ izraelita integrációs narratívum a Horthy-korszakban*. A fényképmelléklet jól szolgálja a forrásból feltárt tudományos gondolatmenet követését.

Az utolsó, *Vallás, egyén, társadalom – A politika és a hatalom kapcsolatában* fejezet kezdő tanulmányában a kegyuraság intézményének kunszentmártoni példáját ismerteti Janes Zoltán. *A kunszentmártoni kegyuraság a 19–20. században* című írás szerint e településen a városi tanács gyakorolta egyházvédnökségi bizottságként a kegyúri jogot, így például az egyházi és kulturális élet testületi irányítója volt, feladatai közé tartozott az iskolák fenntartása, működtetése, a plébániaválasztás.

A magyarországi ókatolikus mozgalom egy újabb szereplőjét mutatja be Miklós Péter Egy „*el nem ismert*” ókatolikus pap az államszocializmus időszakában. *Ambrus Ferenc (1904–1991)* című tanulmányában. Ambrus Ferenc pappá szentelésének idejéről és helyszínéről a különböző források eltérő adatokat tartalmaznak. Önéletrajzából (a tanulmány mellékletében olvasható) és levelezéséből kirajzolódnak a szegedi ókatolikus lelkész törekvései, hogy megkapja az állami engedélyt nyilvános lelkészi működéséhez. Miként a tanulmány címe is sejteti, a hivatalos állami elismerést és lelkészi működési engedélyt mindvégig hiába kérte a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsától és az Állami Egyházügyi Hivaltaltól, a kor politikai hatalmát megtestesítő hivataloktól.

Mára e kutatásnak további eredményei is napvilágot láttak. Amint a konferenciakötet borítóján Demeter István *Spinis coronatus est* című képe is tükrözi, a kiadvány üzenete (legalábbis egyik

olvasata), hogy bármilyen viszonyulást váltanak is ki, az egyén-vallás-társadalom összefüggésében kutatható jelenségek (kutatása is) a magyarországi,

kelet-európai identitások része, a történetek Alfája és Omegája.

Tatár Erzsébet-Tímea

Háromszék szokásmonográfiája

*Pozsony Ferenc: Háromszéki ünnepek. Dolgozatok háromszéki népszokásokról.
Krizsa János Néprajzi Társaság, Kvár, 2015. 344. old.*

Pozsony Ferenc egyetemi tanár, akadémikus *Háromszéki ünnepek* című könyve a mai Kovászna megye népszokásainak, ünnepi hagyományainak régóta várt összefoglalója. A szerző a kötet anyagát az 1970-es évektől kezdődően napjainkig gyűjtötte, személyes megfigyeléseit levéltári, könyvtári adatokkal, tanítványoktól, fotóriporterektől, újságíróktól gyűjtött információkkal egészítette ki. A munka a kolozsvári egyetemi központban edződött szerves kötetté, megfelelő a tudományosság, az európai szokáskutatás kritériumainak, ugyanakkor érdekes, ismeretterjesztő jellegű olvasmányként is szolgál, melyben a helyi közösségek múlt- vagy jelenbéli önmagukra ismerhetnek.

A munka nem előzmények nélküli. Egyetemi előadásai alatt Pozsony Ferenc évtizednél is tovább formálta, edzette a témát, melynek a szerkesztett változatából 2006-ban megjelent az első nagy összefoglaló *Erdélyi népszokások* címmel, a Néprajzi Egyetemi Jegyzetek kiadványsorozat 1. köteteként. A szerző abban a háromszéki, barcasági, szászöldi, kalotaszegi, mezőségi megfigyelései alapján rendszerezte, összegezte Erdély népszokásait – főleg azért, hogy tanítványai jobban megértsék, egészben láthassák, viszonyíthassák a különböző térségek, különböző népcsoportok szokásvilágát –, most pedig ebből a merítésből kiemelte Háromszéket, új adatokkal, megfigyelésekkel kiegészítve feldolgozta annak ünnepi hagyományait.

Ha Erdély vagy Székelyföld népszokáskutatását nézzük, láthatjuk, hogy egy-egy nagyobb

régióknak megvan a maga krónikása. Barabás László Marosszék, Kis-Küküllő mente, Udvarhelyszék, Sóvidék, Seres András Barcaság, Balázs Lajos Csikszentdomokos és környéke szokáshagyományával foglalkozott. A háromszéki szokáskötet még időben jelent meg ahhoz, hogy olvasói kapcsolatot tudjanak teremteni egy-egy szokáselem gyakorlati megvalósulása és a lejegyzett változat között, hiszen napjainkban még jelen időben beszélhetünk a karácsonyi, húsvéti, pünkösdi ünnepekörhöz kapcsolódó élő hagyományokról.

A szerző rámutat, hogy a háromszéki ember számára az ünnepek sokkal többet jelentenek templomi ájtatoskodásnál, farsangi bohóckodásnál, szertelen eszem-iszomnál. Az ünnepek ugyanis olyan különleges időszakot jelentenek, amikor ideiglenesen felfüggesztésre kerülnek a hétköznapi szabályai, cselekvései, azok rendje. Ezt az időszakot sajátos lelkiállapot, embertársaink iránti nyitottság, jövőorientáltság, új programok, tervek megfogalmazása jellemzi. Társadalmi biztonsági szelepként működnek: a közösségek kieresztik a felgyülemlett feszültségeket, feltöltődnek a következő idősakra. Több ízben hangsúlyozza, hogy a legtöbb ünnepi időszak kimondottan közösségi és társas jellegű.

Pozsony Ferenc magyarázata szerint a földműves emberek naptári rendje elsősorban a vallásos ünnepek, másodsorban a természet rendjéhez igazodott. A keresztény kalendárium jeles napjai a gazdasági év referenciapontjaiként is működtek,

hiszen a növénytermesztés vagy az állattenyésztés egy-egy munkafázisát, kezdetét vagy végét általában azokhoz igazították – magyarázza a szerző.

A kiadvány kutatástörténeti összefoglalóval kezdődik, mely röviden áttekinti, hogy a népszokások térbeli tagolódásával kapcsolatban milyen korábbi eredmények születtek. Pozsony Ferenc rámutat, hogy az egymás mellett élő népcsoportok gazdagabbá, sokszínűbbé teszik egy-egy vidék szokáshagyományait.

A bemutató-elemző rész négy nagyobb egységre tagolódik. Az első karácsony helyi szokásait, változatait, történeti rétegeit, funkcióit mutatja be. A következő fejezet a farsangról, az „ördög ünnepén” megszervezett vidám szokásokról és játékokról szól. Abban nemcsak a falusi maszkurázások, hanem a városi mulatságok példái is szerepelnek – például egy, a Pollák Mór nyomdájában készült meghívó azt tanúsítja, hogy 1878. február 23-án Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeum is vidám farsangi bált szervezett.

A harmadik fejezetben a háromszéki húsvéti szokásokat mutatja be, kiemelve azok termékenységbiztosító szerepét. Pünkösddel kapcsolatban elsősorban a vallásos szertartások, processziók, másrészt a tavaszváró szokásemények, majálisok bemutatására fektet hangsúlyt.

A naptári szokások területi tagolódásával kapcsolatban kiemeli, hogy a magyar kalendáriumi szokások jellegzetesebb nagyrégiói megfelelnek a népzeneészek által elfogadott dialektusoknak, területi egységeknek, például többé-kevésbé egységes szokásanyag található olyan régiókon belül, mint a Dunántúl, Felföld, Alföld, Erdély, Gyimes és Moldva. Számos olyan szokásunk van (pl. karácsonyi kántálás, betlehemezés, aprószentekezés, szilveszteri zajcsapás, farsangi alakoskodás, húsvéti locsolás stb.), mely a magyar nyelvterület minden tájegységére jellemző. Emellett egyes elemek azért fontosak, mert vagy önmagukban, vagy változataikban sajátosan helyi előfordulásúak: a bölöni, csemátoni, kézdivásárhelyi farsangvégi felvonulás, a szörcei/tamásfalvi szánózás, a vajnafalvi juhászlakodalom és mások.

A kiadvány tartalmilag színes fejezete a gazdasági év szokásainak feldolgozása. Ez lényegében a

naptári év rituális foratókönyve gyakorló gazdák számára. A 365 napos esztendő keretéből 57 naphoz kapcsolódóan mutat be valamilyen szokáscselekvést. Ez a magas szám a szokásemények és -változatok gazdagságát jelzi, s azt jelenti, hogy minden 6. napra esett valamilyen rituális, időjárásjósló vagy természetbefolyásoló cselekvés – még a protestáns falvakban is. Például: a tyúkokat újév reggelén általában abroncon vagy vaslánccon belül szétszórt gabonamagokkal etették, hogy ne tojjanak szerteszt. Vagy: a halottak hetén nem sóztak el káposztát, mert a hiedelem szerint az hamar elrothadt.

A napok időjárását régebben pontosan megfigyelték, s a tapasztalt népi prognózisként nemzedékről nemzedékre hagyományozódtak. A Medárd-napi eső 40 napig tartó esőzést jelentett, a Piroska-napi fagy további 40 napi hideg időjárást vetített előre – 2016-ban ez a meteorológiai előrejelzések ellenére sem teljesedett be.

Az utolsó előtti fejezetben a szerző a nemzeti ünnepek kialakulásával, háromszéki megjelenésével és elterjedésével, szerkezetének, szerepének és jelentéseinek változásával foglalkozik. Felvázolja, hogy a magyar nemzeti ünnepkultúra – március 15., augusztus 20., október 23. – elemei, jelképei, szövegei mikor és hogyan honosodtak meg vidékünkön.

A legújabb helyi ünnepek kialakulását, értékelő és identitáskifejező szerepét érdekes és tanulságos fejezetben tárgyalja. Rámutat, hogy a falunapok alkalmával például Torján, Kovásznán, Vajnafalván és Zabolán a tőrőspuliszka, Oroszfaluban, Szentivánlaborfalván és Uzonban az óriás méretű kürtöskalács, Bálványosfürdön a disznóvágás során készült termékek (hurka, kolbász, sonka, szalonna), Sepsiszentgyörgyön a töltött káposzta és a pityókás kenyér, Kézdivásárhelyen és Kovásznán a krumpligulyás, Kommandón a róka-gomba-paprikás, Mikóújfaluban a hajdani lakodalom szalagszerű, díszes süteménye, a szalagfánk, Feldobolyban a szilvalekvár, Csemátonban pedig a szilvapalinka vált a helyi identitás meghatározó szimbólumává.

A kötet időben főleg a 20. századra koncentrált, de levéltári források és régi nyomtatványok alapján

példái a 17–18. századig visszanyúlnak, a legkorábbiak a Szent István-i Magyar Királyság hagyományaihoz vezetnek vissza. Szervezőelvének a kalendáriumi ünnep történelmi metszetét használja: egy konkrét ünnepnappal kapcsolatban megtudjuk, hogy milyen kiemelt szokáscelekvések kapcsolódtak hozzá a múltban, és annak megülése milyen a 21. századi jelenben.

Létezik emellett egy vallási metszet is, hiszen rendre bemutatja a felső-háromszéki szentföld, a református háromszéki falvak, illetve az unitárius erdővidéki települések szokáshagyományait is.

Hogyan rétegződik a szerző kutatásai alapján a háromszéki közösségek szokásrendje? A polgárosodás 19. század végi kibontakozásáig elsősorban a keresztény ünnepek (karácsony, húsvét, pünkösd), valamint a helyi és a regionális hatókörű templombúcsúk játszottak kiemelt szerepet (Perkő, Csiksomlyó). A legjelentősebb magyar nemzeti ünnepek: a március 15. és az augusztus 20. a 19. század második felében, de hangsúlyosan az 1867-es kiegyezést követő évtizedekben épültek be a kalendáris ünneprendbe. Mezővárosaink kézműves, kereskedő és értelmiségi rétege folyamatosan közvetítette a polgári eredetű szokáselemeket a falusi agrárközösségek felé, az arisztokrata családok (Apor, Mikes, Mikó, Szentkereszty familiák) tagjai pedig szintén jelentős szerepet játszottak a legújabb nyugati szokáselemek (pl. karácsonyfa-állítás, majálisok)

meghonosításában vagy kiveszőben lévő szokások (pl. betlehemezés) felújításában.

A háromszéki ünnepek és szokások rendszere tehát időben folyamatosan változott, átrendezőődött. Az utóbbi évtizedekben a modernizáció és a közösségek felbomlása miatt a társas szokásváltozatok fokozatosan eltűntek, majd a testvértelepülési kapcsolatok és a helyi kultúra bemutatásának igénye, a turizmus és a média érdeklődése ideiglenesen még késleltetni tudta a felejtési folyamatot, bár az érdeklődés és erkölcsi/anyagi támogatás hiánya miatt előfordulhat, hogy veszélybe kerül egy-egy szokáselem, mint pl. a bölöni farsang megtartása.

A *Háromszéki ünnepek. Dolgozatok háromszéki népszokásokról* című kötet 344 oldal, minden fejezet végén többoldalas színes fényképmelléklet található, melyek az utóbbi három évtizedben készültek. A kiadvány végén egy 30 oldalas szövegtár segíti elő a régi karácsonyi kántálóénekek, névnap-i köszöntők vagy éppen a húsvéti locsolóversek megismerését, újratanulását, továbbörökítését. A kötetet román és angol tájékoztató összefoglaló és tartalomjegyzék zárja. A nyomdai előkészítés és a nyomtatás a kolozsvári Idea nyomdában valósult meg. A könyvet a Kriza János Néprajzi Társaság adta ki Kolozsváron, 2015-ben, megjelenését Kovászna Megye Tanácsa és a Kovászna Megyei Művelődési Központ támogatta.

Kinda István

Szakkönyv és útikönyv az erdélyi magyar tájházakról, néprajzi gyűjteményekről

Bereczki Ibolya (szerk.): Erdélyi tájházak és néprajzi gyűjtemények.

Noszvaj, Magyarországi Tájházak Szövetsége–Krizsa János Néprajzi Társaság, 2013. 105 old.

A Bereczki Ibolya által szerkesztett *Erdélyi tájházak és néprajzi gyűjtemények* című kiadvány 2013-ban jelent meg Noszvajon a Nemzeti Együttműködési Alap támogatásával,

a Magyarországi Tájházak Szövetsége és a Kriza János Néprajzi Társaság gondozásában.

Ahogy a cím is jelzi, a magyar nyelvű, színes, képekkel teli kötet a romániai magyar

tájházakat, illetve a népi építészet stílusjegyeit őrző épületeket és az azokban fellelhető néprajzi gyűjteményeket kívánja az olvasóval megismertetni. A kiadványban mindezek a települések magyar neve szerinti betűsorrendben válnak elérhetővé számunkra.

Már a kötet fellapozása előtt szembetűnik a reprezentatív, máréfalvi enteriőrt megjelenítő első és hátsó borító, amelyek belső oldalán jól áttekinthető térképet láthatunk jelmagyarázattal kiegészülve a jelentősebb erdélyi városokról, utakról és a kötetben ismertetett tájházakról. Amint továbblapozunk Bereczki Ibolya bevezető írását olvashatjuk, amelyben tájékoztatást kapunk a kiadvány megjelenésének háttéréről és szándékáról. Ebben fogalmazódik meg a kötet fő missziója is, amely arra irányul, hogy felhívja a figyelmet az erdélyi tájházakban működő értékmentő és értékmegőrző munkára, illetve a falusi kultúra hagyományos tudására és annak jelenben való hasznosítására.

A preambulum után Pozsony Ferenc *Erdélyi magyar tájházak a változó kultúrpolitika sodrában* című fejezetében tájékozódhatunk arról, hogy miként alakultak ki Erdélyben az első épített örökségekre vonatkozó értékmegőrző és intézményteremtő kezdeményezések. Ebben a részben kiderül számunkra, hogy az erdélyi népi építészet emlékeinek kutatása a 19. század végén vette kezdetét. Erre természetesen hatással volt a népművészetről való korabeli európai gondolkodás átalakulása, az első szabadtéri néprajzi múzeum, vagyis a stockholmi Skanzen megszületése (1891), illetve az 1867-es és 1889-es párizsi, az 1873-as bécsi világ- és az 1885-ös budapesti országos kiállításokon felépített magyar vonatkozású épületek megjelenése. Például az utóbb említett, 1885-ös országos kiállításon már székely hétfalusi, kalotaszegi és torockói lakást is megtekinthetett a kor embere. Pozsony Ferenc az erdélyi népi építészet megismertetése terén kiemelkedő jelentőségűnek tartja az 1896-os millenniumi kiállításon reprezentált néprajzi falut, amelyben Jankó János munkatársaival együtt tüzetes terepmunka után Brassó, Csík, Hunyad, Kolozs és Szeben

vármegyék népi építészetét és berendezését mutatta be. A kötet olvasója a továbbiakban megismerheti azokat a jeles tudós embereket, mint például Malonyay Dezsőt és Kós Károlyt, akik hozzájárultak az erdélyi népi építészet és lakáskultúra feltérképezéséhez és dokumentálásához.

Az első skanzenjellegű intézmény megalapítása a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság kezdeményezése nyomán merült fel, amelynek lényegi célja a székelyföldi hagyományos építészet bemutatása volt. Hasonló igények jelentkeztek Sepsiszentgyörgyön is, ahol a Székely Nemzeti Múzeum munkatársai 1911-ben szabadtéri részleg létrehozását tervezték. Ám az 1914-ben kitört első világháború ezeket a kezdeményezéseket romba döntötte. Az előrelépés csak az 1930-as évektől indulhatott meg, amikor a Székely Nemzeti Múzeum telket és egy csiki házat vásárolt, amellyel voltaképpen letették a székely skanzen alapkövét. A múzeum munkatársai 1940–1944 között tovább folytatták a Székelyföld épített örökségének néprajzi gyűjtését, aminek köszönhetően számos tárgy, illetve tárgye gyűjtemény beszerzése valósult meg.

Ugyancsak ebben a történeti fejezetben olvashatunk dr. Kós Károly munkásságáról is, aki a kolozsvári Erdélyi Néprajzi Múzeum szabadtéri néprajzi részlegének fejlesztésében és gyarapításában munkálkodott. Az ő nevéhez fűződik a csikkászoni porta felépítése és berendezése.

A továbbiakban Pozsony Ferenc sorra bemutatja azokat a múzeumokat, amelyek a 20. században épített örökségekkel gazdagították gyűjteményüket. Ilyenek például a székelykeresztúri, a székelyudvarhelyi, a csíki, a sepsiszentgyörgyi múzeumok, valamint az utóbbi alsócsernátoni szabadtéri részlege. A székelykeresztúri múzeum kertjébe a környékbeli falvak házait telepítettek át, a székelyudvarhelyi múzeum a város melletti Szejkefürdőn szabadtéri székelykapu-múzeumot hozott létre, a csíkszeredai Csíki Székely Múzeumnak otthont adó Mikó-vár közelében falumúzeum épült, míg Alsócsernátonban Haszmann Pál ösztönzésére egy olyan kiállítás születhetett

meg, amely a környezet sajátos épített örökségét és lakáskultúráját mutatja be.

1968-ban az enyhülő nemzetiségi politika következtében több tájház jöhetett létre Hargita megyében, ám ezeknek a hosszú távú működtetése az egyre erősödő államhatalmi nacionalizmus miatt rendkívül nehéz, sőt olykor lehetetlenné vált. A nagyobb változást az 1989-es esztendő hozta, amikor az erdélyi magyar néprajzi gyűjtemények és tájházak életében is új korszak vehette kezdetét. A politikai és hatalmi változásokon kívül a modernizációs folyamatok is hozzájárultak ahhoz, hogy egyre sürgetőbbé váljon a falusi társadalom épített örökségének felmérése, dokumentálása és védelme. Mindebben főként a kolozsvári Transylvania Trust Alapítvány, a budapesti Teleki László Alapítvány, a sepsiszentgyörgyi Köpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság programjai jelentettek jelentős segítséget.

1989 utána egyre több indítvány jelentkezett a partiumi és erdélyi tájházak létrehozása ügyében. Ebben kiemelkedő szerepet játszottak a környékbeli, helyi vagy elszármazott értelmiségi emberek. Például a Nádas menti Inaktelkén egy tanár-mérnök házaspár egy 20. század eleji házban rendezett be néprajzi kiállítást, enteriőrt. Ezenkívül természetesen több hasonló tájház alapítási kezdeményezés és sikeres megvalósítás is történt az 1990-es években és a 2000-es évek legelején.

A könyvnek ebben a fejezetében arról is olvashatunk, hogy a már létrejött tájházak és néprajzi gyűjtemények áldásos léte számos esetben nehézségekkel járt. Működésük egyik jelentős problémája volt, hogy az összegyűjtött néprajzi anyag pontos adatolása, valamint a tárgyak restaurálása nem történt meg, nem vezetnek róluk leltárt és katalógust. Továbbá, szakemberek híján, sokszor egy-egy tájház berendezése statikus, élvezhetetlen, és túlsúlyfoltosság jellemzi őket. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy több tájháznak nyilvánított épület, illetve az azokhoz tartozó telkek tulajdonjoga a mai napig nincs tisztázva.

A fejezet végén Pozsony Ferenc több alternatívát kínál a tájházak cselekvő, illetve élő

attitűdjének kidolgozására. Javasolja a múzeumpedagógiai, kézműves foglalkozások megszervezését a tájházakban, illetve bevonását a közösségi ünnepekbe, találkozási alkalmakba és hétköznapiakba. Mindezek megvalósítása nagyobb látogatottságot, élményt és tudásgyarapítást eredményezne.

A következő oldalak, amelyek a zömét alkotják a kötetnek, az Erdélyben (kiegészítve Partium és Moldva területével) fellelhető tájházakról informálnak, összesen 34-ről. Ezek a következő településeken találhatók: Csernáton, Csíkszentdomokos, Csíkszentmiklós, Érmihályfalva, Gálospetri, Gyergyóremete, Györgyfalva, Inaktelke, Jegenye, Kászontalitz, Kide, Kisiratos, Korond, Kökényesd, Körispatak, Kraszna, Küküllőpócsfalva, Lövete, Lujzikalagor, Máréfalva, Méra, Parajd, Sarmaság, Sáromberke, Siménfalva, Szalacs, Szék, Szentegyháza, Szilágysámson, Tordaszentlászló, Tordátfalva, Válaszút, Várasfenes és Zabola. Minden tájház megnevezése alatt ott található az elérhetőség, azaz a cím, telefonszám, e-mail cím és internetes weblap is. Ehhez kapcsolódik a nyitvatartás idejének, a kapcsolattartó nevének és esetleg a belépődíj összegének a feltüntetése. Ezen információk után leírás olvashatunk a tájház rövid történetéről, kiállításáról, berendezéséről és annak kontextusáról, illetve azokról a programokról és rendezvényekről, amelyek a tájházhoz kapcsolódnak.

A kötet nagy erénye az illusztratív jellege, hiszen minden tájházról vagy annak településének kultúrájáról, mint például viseletbe öltözött lakóiról, egy-egy hétköznapi vagy ünnepi jelenetéről színes fotókat is láthatunk.

Összefoglalásként elmondható, hogy az *Erdélyi tájházak és néprajzi gyűjtemények* című kötet tudományos megalapozottsága miatt a néprajztudomány szakirodalmát bővíti, és további jelentős adatokat nyújt számára. Mindemellett a hétköznapi életben is remekül használható útikalauzként is megállja a helyét, hiszen a könyvet térképeinek és a tájházakról közölt információknak köszönhetően ideális úti segédletként is forgathatjuk.

Szűcs Brigitta

Bicentenáriumi újdonságok

Barna Gábor (szerk.): „A' magyar Nemzetnek utolcsepp véréig háládatos fija...”

Petrás Incze János (1813–1886) élete és munkássága.

Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület. Bp. 2014. 166 old. (Csángó füzetek 6.)

A moldvai csángók iránt érdeklődő és értük tenni is akaró Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület az Egri Hittudományi Főiskolával és az Egri Fertálymesteri Testülettel közösen 2013. szeptember 21-én tudományos konferenciát szervezett a moldvai Forrófálván született, Egerben pappá szentelt, Pusztinán és Klézsén szolgált Petrás Incze János minorita rendi szerzetes születésének 200. évfordulója alkalmából. Az ott elhangzott előadásokat tartalmazza az itt bemutatott könyv.

A rendezvény fővédnöke, dr. TERNYÁK Csaba egri érsek örömmel említette köszöntőjében, hogy az ünnepelt lelkipásztor áldott emlékét nemcsak az egri Szeminárium falán lévő emléktábla, hanem Csángóföldön a pusztinai és a klézsői egyházközösség is őrzi. Kalna Zsolt minorita tartományfőnök köszöntőjében kiemelte, hogy Petrás Incze János büszke volt magyarságára, szerette népét, népének nyelvét és szerette az Istent; számára egyértelmű volt, hogy ő is onnan hozta magyarságát. Dr. Dolhai Lajos rektor az aznapi szentmise szentleckéjéből idézte Szent Pál apostol figyelmeztetését, mely szerint „Éljetek méltóan ahhoz a hivatáshoz, amelyet kaptatok” (Ef 4,2). Ezzel a Petrás Incze hittvallásának tekinthető parancsolattal csengett össze Saárosy Kinga színművész, alpolgármester által előadott Kányádi-versből a csángók nevében föltett, korántsem költői kérdés:

*„Kinek az érdeke, hogy általunk
egy más nemzet vallja magát híveidnek, Uram?”*

A bicentenáriumi konferencia résztvevői az elhangzott előadásokból megismerkedhettek Petrás Incze János életének és munkásságán fő elemeivel. Ezek közül itt elsősorban azokkal a részletekkel

foglalkozom, amik kevésbé ismert tényeket és összefüggéseket tartalmaznak. Kiemelkedik közülük eddig ismeretlen életrajzi adataival és újszerű szemléletével Tánzos Vilmos, a kolozsvári BBTE tanárának tanulmánya, aki egyértelműen megfogalmazza, hogy Petrás Inczét a 19. század első felében formálódó magyar polgári nemzeti eszme iránt elkötelezett moldvai csángó értelmiségnek tekinthetjük. Predesztinálta erre a több nemzedéken keresztül, „Szép Atyáitól” öröklődő családi hagyomány, ami valósággal meghatározta az ifjú Petrás kantai noviciátusba vezető útját. Tánzos jelentős teljesítménye, hogy megtalálta a minorita rend marosvásárhelyi archívumában Petrás János születésének pontos dátumát: 1813. július 24. Újdonságnak tekinthető adat továbbá, hogy az ifjú szerzetesjelölt Kantából nem egyenesen az egri szemináriumba került, hanem előbb Nyírbátorba „íratott be bölcsészeti tanulmányokra”, majd „két év teológiát végzett a szegedi házban”, s onnan „rendeltetett Egerbe, az érseki Lyceumba”. Itt tett aztán ünnepélyes fogadalmat 1835-ben, s szenteltetett pappá 1836-ban, hogy aztán prokurátor legyen, ugyancsak Egerben. A több életrajzi elem megvilágosodása mellett életének ezt az 1836 és 1838 közé eső *prokurátorságát* Tánzos szerint továbbra is „homály fedi”. Föltehetően ekkor tájékozódott leendő szolgálati helyének körülményeiről, s arra várakozott, hogy az 1838 őszéig hivatalban lévő, előljárói méltóságára méltatlan, híveit megvető Ioannes Carolus Magnit fölváltsa hivatásához méltó utódja, *Petrus Raphaël Arduini* apostoli vizitátor. Tánzos tanulmányában megjelenik még egy Petrásra vonatkozó újdonság, amire nemrég a külsőrekecsini születésű nyelvjárakutató hívta fel a szerző és a csángó nyelvészeti kérdéseivel

foglalkozó kutatók figyelmét.¹ Ez pedig Petrás 1850-es, 1860-as és 1870-es években elkészített, a plébániájához tartozó 10-12 csángó falu teljes lakosságának „pontos, részletes és igen lelkiismeretes összeírása”, ami mindmáig feldolgozatlanul hever a Bákó Megyei Levéltárban. Tánzos Vilmos tanulmányából világossá válik az a Petrásban lezajló lelki folyamat, aminek során csángó népe magyarságtudatában és jövőjében bízó *hitküldérnek* Moldvába hazatérve szembesülnie kellett a csángók elnyomásának durva tényeivel, és saját sorsán kellett tapasztalnia a Rómából küldött „missziós püspök” és misszionáriusainak kétszínű álnokságát s csángó magyar népének teljes kiszolgáltatottságát. Élete végén helyesen ismerte fel, és vetette papírra 1885-ben, hogy „Nálunk az apostoli vikáriusság még a múlt évben megszűnt...” Tánzos Vilmos jól látja, hogy „a reformkorban létezett egy olyan történelmi pillanat, amikor a moldvai csángóság bekapcsolódhatott volna a magyarság egészének kulturális fejlődésébe, ha sikerült volna saját magyar értelmiségi réteget kitermelnie és kulturális intézményrendszert létrehozni.”

Gál Tibor, az Egeri Hittudományi Főiskola és az Eszterházy Károly Főiskola Tittel Pál Könyvtárának és Médiacentrumának könyvtárosa az egeri papnevelés 19. század eleji helyzetéről beszélt a konferencián, arról a korszakról, amikor Petrás János a szeminárium hallgatója volt. Számba vette azokat a nyomdartermeket, amiket ismert és használt vagy legalábbis ismerhetett egeri tanulmányai során.

Barna Gábor, a Szegei Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének vezetője az egeri papnevelő intézet történetéről általa föltalált újabb adatokról számolt be. Ezekből megtudjuk, hogy Petrás Ince János első szentmiséjét 1836. október 9-én mutatta be az egeri minorita templomban. Aztán 1836 és 1838 közti időt szülőföldje társadalmi viszonyainak jobb megismerésére fordította, vagy

lehet, hogy csak arra várt, hogy kedvezőbbek legyenek a körülmények moldvai szolgálata megkezdéséhez. Barna Gábor előadásából kiderült, hogy Petrás életével és munkásságával kapcsolatosan még számos részletet kell tisztázniuk a jövőbeli kutatásoknak.

A következő előadó a magyarfalusi születésű Iancu Laura, a MTA Néprajzi Intézetének munkatársa volt, akinek a Magyar Napló kiadásában nemrég megjelent *Petrás Ince János* című drámáját az érdeklődők meg is vásárolhatták a konferencia szüneteiben. A tanácskozáson azonban nem erről, hanem a 19. századi Moldva társadalmi és politikai viszonyiról beszélt a néprajztudós költőnő. A térség köztörténetébe és általános helyzetébe többé-kevésbé betagozódtott az ott élő csángó magyarok sorsa: az újabb és újabb orosz–török háborúkban jelentős számú magyar is elesett, s amikor 1821-ben Törökország megtámadta Moldvát, az állami és egyházi vezetők „fejvesztve menekültek” Besszarábiába, csak a katolikus misszionáriusok maradtak híveik mellett. Amikor pedig Oroszország szállta meg Moldvát, s Bukarest elrendelte a „nemzeti hadsereg” felállítását, a teljesen jogfosztott, katolikus csángók megtagadták az engedelmességét, s követelték, hogy a hatóságok mutassák föl „a magyar király hadbahívó parancsát”, s a lázadást az orosz katonaság verte le. Új vagy legalábbis kevésbé ismert eseményekről olvashatunk továbbá Bem 1849. évi ojtózi betöréséről, aki a moldvai magyarok (és az oroszellenes román erők) fellázításával akarta megakadályozni a cári csapatok Erdélybe nyomulását. Ám a román parasztság megadta magát, a csángó magyarok létszáma pedig olyan csekély volt, hogy nem képviselt számottevő erőt. Amikor aztán a Párizsi Kongresszus 1856-ban a két román fejedelemségnek engedélyezte az ideiglenes országgyűlés összehívását, és Román megyében a lakosság a szabófalvi Rab Jánost jelölte az országgyűlésbe, kibújt a szög a zsákból, és a megyei prefektus, valamint az ortodox püspök arra hivatkozva, hogy Moldvában csak az ortodox románoknak lehetnek politikai jogai, megvétózta a népakaratot. Bár Mihail Kogălniceanu szót emelt Rab János mellett, a szinte még meg sem alakult Románia legelső parlamentjéből máris kiiltották az egyetlen esélyes kisebbségit, a

¹ Trunki Péter: *Petrás Ince nyelvutató tevékenységéről. Csángó Tükör* X(1913). 16–17; Tánzos Vilmos: „*Pozsony Franciscus et Catharina uxor...*” *Petrás Ince János 19. századi családösszeírásai moldvai csángó falvakban. = Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére.* Szerk. Jakab Albert Zsolt – Kinda István. Kvár 339–346.

magyar Rab Jánost. Ilyen körülmények közé került a reformkori Magyarországból a papi szolgálatát kezdő Petrás Incze János. Iancu Laura dolgozata azért is fontos a csángó-kérdés jobb megismeréséhez, mert Romániában magyar nyelven gyakorlatilag hozzáférhetetlen Moldva történetének valóságát bemutató szakirodalom.

A külsőrekecsini születésű, diplomáját Budapesten megvédő Trunki Péter középiskolai tanár Petrás Incze János nyelvészeti munkásságával foglalkozott. Petrás Döbrenteinek adott *Feleleteiben*, majd a Szent László Társaságnak küldött nyelvészeti témájú, eddig ismert írásokon kívül Trunki Péter felhívja a téma iránt érdeklődők figyelmét azokra a családnévi összeírásokra, amiket Petrás Kléze plébániájának filiáiban végzett el rendkívüli alapossággal. A külsőrekecsini anyagból készült mutatóanyag olvasható az egi előadás itt közölt, szerkesztett szövegében, ami 55 családnevet tartalmaz, pedig ez csak egyetlen a 12 leányegyházból, tehát a témával foglalkozó nyelvészeknek lesz még kutatnivalójuk.

Domokos Mária, az MTA BTK Zenetudományi Intézetének munkatársa édesapja, Domokos Pál Péter nyomába szegődött, amikor arra vállalkozott, hogy számba veszi a Petrás Incze János által összegyűjtött és részben publikált, részben kéziratban található népdalokat. Összesen csaknem 90 dalszövegből áll ez a gyűjtemény, túlnyomó részük klézsei, hét valószínűleg bogdánfalvi, némelyik pedig forrófalvi eredetre enged következtetni. Nyelvészeti szempontból fontos az a kiemelés, mely szerint szolgálatának első állomáshelyén, Pusztinában azért nem gyűjtött Petrás,

mert ott „az én híveim erdélyiek lévén csaknem mindenben hasonlítanak a székelyekhez szójejtésben is”. Tehát az 1830-as évek utolján az egy-két emberöltő óta odacsángált székelyek nyelve és népköltészete még gyakorlatilag semmiben sem különbözött a nemrég elhagyott székelyföldtől. A szerző fontos megállapítása, hogy akár a Petrás (1841–43) és Domokos Pál Péter (1950–53) által gyűjtött, akár a Petrás és Kallós Zoltán által Szályka Rózsától gyűjtött dalok szövegvilága csaknem azonos.

Iancu Laura *Petrás Incze* című drámájáról Tóth Sándor, az Új Ember szerkesztőségének munkatársa fogalmazta meg gondolatait. A szerző a drámaelmélet felől közelítve elemezte a Petrás sorsát feldolgozó műalkotást: legfontosabb értékének az etikai magasrendűséget tartja, amivel a hatalom markában vergődő főhős fölülemelkedik környezetén. Akik olvassák, tanulmányozzák a drámát – írja Tóth Sándor –, olyan, mintha a Bibliát olvassák, Máté evangéliumának mélységes, egyszerű mondatait.

Más a tárgya, de korántsem lóg ki a Petrás Incze Jánosnak emléket állító kiadvány anyagából Cs. Varga Istvánnak, az ELTE tanárának Jáki Sándor *Teodózra* emlékező írása, hiszen mindkét egyházi személy munkássága ellenpontként szolgál a moldvai csángó magyarokat tévútra irányító egyházi személyek megítéléséhez.

A Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület valóságos missziós munkát vállalt a bicentenáriumi konferencia anyagának közreadásával.

Halász Péter

„Megmondom én instálóm az igazságot, de nem egyszeribe!” –

Gondolatok a Szinte Gábor-kiállítás ürügyén

A Székelykaputól a törülközőig – Szinte Gábor gyűjtései.

Néprajzi kiállítás. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2015. április 15.–2016. május 1.

Budapesten, a Néprajzi Múzeumban 2015. április 15. – 2016. május 1. között volt látogatható

A Székelykaputól a törülközőig – Szinte Gábor gyűjtései című kiállítás. A kurátorok által végzett

Furu Árpád (1969) – PhD, műemlékvédelmi szakmérnök, néprajzkutató, a Magyar Unitárius Egyház építészeti tanácsadója, frupd@yahoo.com

tárlatvezetés és a kiállításához kapcsolódó *Erdélyi népi építészeti dokumentálások napjainkban* című tudományos tanácskozással egyaránt része volt a március 5-én megrendezett *Néprajzi Múzeum Napja* című nagy sikerű rendezvénynek.

Szinte Gábor 1855-ben Sepsiköröspatakon született unitárius, kismemesi családban. Középiskolai tanulmányait Székelykeresztúron és Kolozsváron az unitárius kollégiumokban végezte, majd 1875-től az Országos Mintarajztanodába járt, ahol középiskolai tanári oklevelet szerzett. Pályáját Vácon és Déván kezdte, majd 1887-től 1914-ben bekövetkezett haláláig Budapesten a VIII. kerületi Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban tanított. (Bata Tímea–Tasnádi Zsuzsa: *A Székelykaputól a törülközőig – Szinte Gábor gyűjtései, kiállítás-katalógus*, Néprajzi Múzeum, Budapest. 2015. 6.)

A néprajz, építészettörténet, régészet iránti elkötelezettsége már dévai éveiben megmutatkozott, és teljes életútját végigkísérte. A Néprajzi Múzeumnak átadott kutatói anyag több mint 300 fényképből, mintegy 100 rajzból, kutatóútjairól készült jelentésekből áll, melyeknek forrásértéke felbecsülhetetlen. Gyűjtéseinek eredményeit több tucat értékes publikációban tette közkincsé. Györffy István a róla írt nekrológiájában hangsúlyozza: „Nem állít fel elméleteket, nem von messzemenő következtetéseket, hanem csak tényeket állapít meg s azokat csoportosítja a maga módszere szerint. Tárgyi néprajzi anyagát a legnagyobb kritikával gyűjtötte, úgy hogy dolgozatait minden idők kutatója a legnagyobb haszonnal forgathatja.” (Györffy István: *Szinte Gábor halála*. Ethnographia XXV. 1914. 345.)

Széles szakmai érdeklődési körét sok minden ébren tartotta. A kiállítás négy olyan témakörre hívja fel a figyelmet, melyekben pályafutása során alaposabb gyűjtést és fontos kutatási eredményeket ért el. Kutatói munkásságának első jelentős állomása a székely ház sajátosságainak, fejlődési vázlatának elemzése, ezzel párhuzamosan pedig a székelykapuk, azaz a galambbúgos kötött nagy kapuk tanulmányozása. Az ereszes székely ház kialakulására vonatkozó elmélete az evolucionizmus

jegyében született. Egyaránt elutasította Huszka József keleti, török, vagy Jankó János német hatást feltételező véleményét, az ereszes házat a székely életmód által meghatározott és kifejlődött funkcionális eredménynek tekintette. Erőssége, hogy felkutatta azokat a korai nyitott ereszes háromszéki házakat, amelyek ismerete nélkül a magyar népi építészeti e sajátos jelensége nehezen volna értelmezhető.

A székelykapu-kutatás úgyszintén sokat köszönhet Szinte Gábornak. Vizsgálata nem rekedt meg a kapuk formai elemzésénél (ahogy azt kortársai, többek között Huszka József tette), hanem az ácsszerkezet geometriai szerkesztési elveit és a kapuállítás gyakorlatát is igyekezett, tegyük hozzá sikeresen, feltárni. A székely kapuk eredetvitájához is hozzászólt. Huszka máig divatos, de tévútnak tekinthető keleti eredetelméletével szemben a templomok cinteremkapuival való kapcsolat mellett érvelt, mely állítást a kisméretű, fedett, faragott utcaajtókra vonatkozóan a szakma fenntartás nélkül ma is elfogadja, a nagyméretű, magas, azaz a tulajdonképpeni székely kapuk esetében nézeteit későbbi kutatási eredmények cáfolták.

Részletesen elmélyült a székely faragott kopjafák, sirjelek, az ezeknél használt szimbólumok, minták kutatásában is, majd élete utolsó korszakát a faépítészet és ezen belül az ácsolt fatornyok, haranglábak és templomok megismerésének szentelte. E két utóbbi kutatás módszertanát kibővítette, mind a kopjafák, mind a harangtornyok jobb regisztrálása érdekében léptékponthoz makettek készített. A fatornyok kutatása sajnos élete alkonyának befejezetlen vállalkozása volt. Györffy István szerint az erdélyi szakrális faépítészet vizsgálatára többek között az ösztönözte Szinte Gábort, hogy „a románság már-már a maga ősi kultúrvagyonának kezdte tekinteni azokat a nyugati eredetű gótikus kis fatemplomokat, melyek a Kárpátokon belül megtalálhatóak, de a Balkánon nem”. (Györffy István *i.m.* 345.) A magyarság körében épült fatemplomokat a 19. századig már javarészt felváltották a kőtemplomok, a román közösségeknél ez a folyamat ekkor még nem zárult le, ezért tartották

fontosnak a korabeli tudomány képviselői ezen örökség minél gyorsabb felmérését. Kalotaszegi és mezősegi útjára, mely során 60 települést látogattak meg és mintegy 20 fatemplomot mértek föl, építészmérnök fiát, Szinte Lászlót is magával vitte. Utolsó útjára 1913-ban került sor: Szatmár, Máramaros, Szilágy és Szolnok-Doboka megyei templomokat keresett fel, ám ezen anyag feldolgozása már halála miatt nem valósulhatott meg, a készült forrásértékű fényképek rendszerezés nélkül kerültek a Néprajzi Múzeum fotótárába.

A Bata Timea és Tasnádi Zsuzsa néprajzkutatók kurátorságával létrejött kiállítás tág teret szentel a felsorolt témaköröknek. A látogató eredeti és kinagyított korabeli fényképek alapján ismerkedhet nemcsak a századforduló székely házaival, de más erdélyi tájak paraszti épületeivel is. A különböző technikával készített eredeti rajzok mellett kopjafa- és harangtoronymakettek illusztrálják Szinte Gábor dokumentálási módszereinek változatoságát és igényességét. A fotográfiák, melyekről Szinte Gábor nem számuzta a korabeli viseletbe öltözött, pödört bajszú gazdákat, kendős háziasszonyokat és kíváncsi tekintetű gyermeket, az őket kísérő pontos alaprajzi vázlatok által válnak még érthetőbbé, tudományosan értékelhetőbbé. A székely kapuk képei mellé rajztanári képzettségének megfelelően, összetett mértani szerkesztésű, az aprólékos díszítőmotívumokat is hitelesen és pontosan dokumentáló, ugyanakkor magas művészi színvonalú műszaki rajzokat csatolt.

A kiállítás lehangsúlyosabb és egyik legnagyobb szakmai jelentőségű és nem kevés muzeológiai bravúrt igénylő eleme a Szinte Gábor által elsőként dokumentált és köztudatba emelt, 1673-as keltezésű kapu megmaradt részleteinek, azaz kontygerendájának és egyik faragott fa pillérének bemutatása. A mikházi ferences kolostor elé állított monumentális ácsszerkezetet maga Szinte Gábor nevezte a „székelykapuk ősapjának”. (Szinte Gábor: *Marosszék*. Erdély XII. 1–3. 1903. 34–36.) Tárgyi emlékként valóban ez a szakma által ismert legkorábbi galambbúgos kötött kapu, és tegyük hozzá, reprezentatív méreteiben, sajátos

faragásában, szimbolikus díszítésében méltóság-teljes és egyben páratlan. A hagyomány szerint egy „Kajáni” nevű ferences szerzetes tervei alapján készült, akiben Balassa M. Iván a rendház 17. század végi előljáróját, a csíksomlyói nyomdász és zenegyűjtő tevékenységéről híres Kájoni Jánost véli felfedezni. (Balassa M. Iván: *A székelykapu*. 2011. 106–108.). A XX. század elejéig már több javításon is átesett kaput 1912-ben döntötte ki egy vihar, Szinte kezdeményezésére ezt követően került a Néprajzi Múzeum tulajdonába. (A tárgyalások már 1911-ben megkezdődtek, majd a vásárlás 1913-ban meg is történt.) Sajnálatosan és érthetetlen módon 1965-ben más kapukkal együtt leselejtezték, és hollétére fokozatosan a feledés egyre sűrűbb homálya kezdett fátylat borítani. Kétségtelenül a jelenkori székelykapu-kutatásnak, és ezen belül Balassa M. Ivánnak is érdeme, hogy fény derült a kapu tárolási helyére, majd a Néprajzi Múzeum restauráltatta és méltó módon bemutatta e kiemelkedő művészeti alkotás megmaradt részleteit. Külön említést érdemel a kapu mintegy 6 méter hosszú és fél méter magas kontygerendájának bemutatására kitalált szuggesztív és ötletes módszer, mely Kiss Beatrix munkáját dicséri. A konzolokra helyezett gerenda mögé átlátszó lapra rárajzolták a kapu hiányzó elemeit, így a megmaradt mintegy 80 faragott faszeg is „virtuálisan” helyére kerülhetett.

A kiállítás tematikájához kapcsolódott az a három előadást tartalmazó tudományos ülésszak, melyben a népi építészet kutatásának mai helyzetét, a módszertan átalakulását tekintették át. S. Sebestyén József erdővidéki és Nyárad menti magyar örökségi inventarizációról és háttéréről beszélt, Furu Árpád a rendszerváltás óta eltelt 25 év erdélyi népi építészeti gyűjtéseinek eredményeit foglalta össze, Balassa M. Iván pedig a székely kapuk kutatásának mai körülményeiről, a terepmunka lehetőségeiről és adottságairól tartott előadást. Megállapítható, hogy Szinte korának munka- és időigényes alaposára ma már csak rendkívüli esetekben van lehetőség, a mai digitális korszak kutatásainak fő eszköze a fényképezőgép és az ezzel elkészíthető nagyszámú fénykép. Míg Szinte

Gábor egy sokkal gazdagabb anyagból választhatta ki kutatásainak tárgyát, ma már a meggyérült építészeti örökség átfogó, teljes inventarizációja a megfogalmazott cél. Nem titkoltan fontos szempont az örökségmentés különböző inventív módszereinek kidolgozása és ezek szolgálata. Természetes, hogy a szakmai felkészültség és az információgyűjtés nélkülözhetetlen, de napjainkban felértékelődik a kommunikáció és menedzsment eszközeinek szerepe is, melyek nélkül a népi építészeti emlékek védelmének még megvalósítható, korlátozott lépése is lehetetlen.

Bár a kutatás körülményei, módszerei sokban változtak, a jelenkor információözöne ellenére az igaz tudáshoz, értékelhető hasznos információhoz való hozzájutás csak sok munka fokozatos eredménye lehet, ugyanúgy, ahogy a mai kutató

ars poeticája nem sokban különbözhet attól, amit Szinte Gábor székelyföldi utazásai kapcsán megfogalmazott: „Milyen lehet az ilyen népnek házi tűzhelye, családja, boldogsága, mindig vágytam tudni. És íme megtudtam hosszabb időt töltvén köztük. Persze nem úgy utaztam, mint a legtöbb turista vasúton, hanem gyalog, borvizes szekeren vagy székely szekeren. Hogy lássam életmódjukat, halljam jóízű beszélgetésüket, üde észjárásukat. Hozzáférköztem szívükhöz, hogy megnyissam ajkukat az őszinte szóra. Mert a székely ember így gondolkodik: »megmondom én instálóm az igazságot, de nem egyszeribe.«” (Szinte Gábor: *A csíkiak*. Erdély. Erdély népei melléklet. 1901. 3.)

Furu Árpád